

संक्षिप्त बुद्ध वंश

(तेश्रो भाग)

अनुवाद :

भिक्षुणी धम्मवती (नेपाल भाषा)

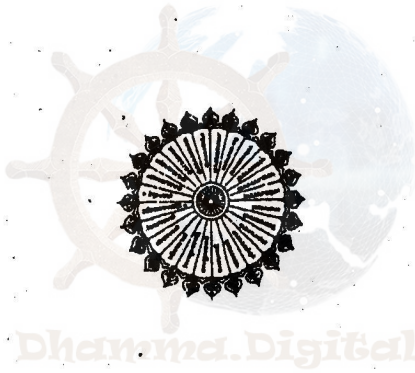
भिक्षुणी वीर्यवती (नेपाली भाषा)

नेपाली भाषामा प्रकाशित पुस्तकहरू

१. बौद्ध दर्शन	५६.	बुद्ध पूजा विधि र परित्राण
२. पञ्चशील	५७.	बुद्ध पूजा विधि
३. शान्ति	५८.	लक्ष्मी (तृ.सं.)
४. नारी हृदय	५९.	बुद्धको शिखात्मक उपदेश
५. पटाचारा स्थविरा चरित	६०.	शान्ति मार्ग
६. बुद्ध शासनको इतिहास, भाग १	६१.	पहिलो गुरु को हुनु ?
७. नेपाली ज्ञानमाला	६२.	क्षान्ति र मैत्री (प्र.सं.)
८. बुद्ध र उहाँको विचार	६३.	दान पारमिता
९. बौद्ध ध्यान	६४.	बुद्धको संस्कृति र महत्त्व
१०. लक्ष्मी (प्र.सं.)	६५.	बोध कथा र बौद्ध चरित्र
११. उखानको कथा संग्रह	६६.	मिलिन्द प्रश्न भाग १
१२. बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य सेवा	६७.	संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग १
१३. वेस्सन्तर जातक	६८.	चौर तिहुतु सद्वधम्मो
१४. सतिपट्टान भावना	६९.	मिलिन्द प्रश्न, भाग २ (द्वि.सं.)
१५. बौद्ध विश्वास भाग-१	७०.	संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग २ (प्र.सं.)
१६. बौद्ध विश्वास भाग-२	७१.	संक्षिप्त बुद्ध वंश भाग २ (द्वि.सं.)
१७. बौद्ध दर्पण	७२.	महास्वप्न जातक
१८. महा सतिपट्टान विपस्सना अन्तर्मुखी ध्यान	७३.	बुद्ध पूजा विधि र कथा संग्रह (तृ.सं.)
२०. सफलताको रहस्य	७४.	चित्त शूद्र भए जीवन उज्जल हुनेछ
२१. धर्म एक चिन्तन	७५.	प्रोढ बौद्ध कथा र लक्ष्मी
२२. मानव महामानव	७६.	नक्कली देवता
२३. निरोगी	७७.	आमा बुवाको सेवा
२४. जातक कथा	७८.	बुद्धको मूल उपदेश
२५. प्रजा चक्षु	७९.	शाक्यमुनि बुद्ध
२६. तथागत हृदय	८०.	मणिचूड जातक
२७. सतिपट्टान विपस्सना	८१.	मानिसलाई असल बनाउने बुद्ध शिक्षा
२८. बौद्ध प्रश्नोत्तर	८२.	क्षान्ति र मैत्री (द्वि.सं.)
२९. परित्राण (प्र.सं.)	८३.	मति राम्रो भए गति राम्रो हुनेछ
३०. बुद्ध पूजा विधि र कथा संग्रह (प्र.सं.)	८४.	बुद्ध शासनको इतिहास
३१. मैले बुझेको बुद्ध धर्म	८५.	माता पिताको गुण र बुद्धको सहीबाटो
३२. बुद्धको जीवनी र दर्शन	८६.	बौद्ध प्रश्नोत्तर
३३. आमा बुवा र छोराछोरी	८७.	वाल उपयोगी संक्षिप्त बुद्ध जीवनी
३४. स्नेही छोरी	८८.	संक्षिप्त बुद्ध जीवनी
३५. परित्र सुत्त (पालिभाषा)	८९.	बुद्धको चमत्कार
३६. मति राम्रो भए गति राम्रो हुन्छ	९०.	सल्लेख सूत्र
३७. बुद्ध र बुद्ध पछि	९१.	महानारद जातक
३८. बुद्ध र बुद्ध धर्मको संक्षिप्त परिचय र बुद्धको जन्मभूमि नेपालमा बुद्धधर्म प्रति असहिष्णुता	९२.	सच्चविभंग सुत्त
३९. अ. धम्मवती	९३.	प्रौढ बौद्ध कथा र लक्ष्मी
४०. बौद्ध ज्ञान	९४.	कर्तव्य
४१. संक्षिप्त बुद्ध जीवनी	९५.	बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य सेवा
४२. मिलिन्द प्रश्न (भाग १)	९६.	परित्राण मूल पाली तथा अनुवाद
४३. मिलिन्द प्रश्न (भाग २)	९७.	त्रिरत्न बन्धना र परित्राण पाठ
४४. श्रमण नारद	९८.	मूलपाली तथा नेपाली अर्थ र निदान
४५. मानव स्वभाव	९९.	श्रमण नारद
४६. महास्वप्न जातक	१००.	बौद्ध दर्पण (चौथो संस्करण)
४७. बुद्ध पूजाविधि र कथा संग्रह (द्वि.सं.)	१०१.	आदेश बौद्ध महिलाहरू
४८. बौद्ध ध्यान	१०२.	त्रिरत्न गुण स्मरण
४९. बौद्ध विश्वास भाग ३	१०३.	महासमय सूत्र
५०. बुद्धको अन्तिम यात्रा (प्रथम भाग)	१०४.	दश संयोजन
५१. लक्ष्मी (द्वि.सं.)	१०५.	बुद्धको धर्मपूर
५२. सम्यक शिक्षा	१०६.	च्याइधीयुको इतिहास
५३. परित्राण (द्वि.सं.)	१०७.	भगवान बुद्धको आठ विजयहरू र
५४. धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठीको २५ वर्ष बुद्ध पूजा विधि, कथा संग्रह र परित्राण		वान्द कर्म विपाकहरू
५५.		संक्षिप्त बुद्ध वंश तेश्रो भाग

संक्षिप्त बुद्ध वंश

(तेश्रो भाग)

अनुवाद :

भिक्षुणी धम्मवती (नेपाल भाषा)

भिक्षुणी वीर्यवती (नेपाली भाषा)

प्रकाशक :

धर्मकीर्ति प्रकाशन

धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठि

धर्मकीर्ति विहार

श्रीघः, नःघः त्वाः

© सर्वाधिकार प्रकाशकमा

धर्म दानः

चम्पा पुत्रः, धर्मकीर्ति विहार

प्रथम संस्करणः २००० प्रति

बुद्ध सम्वत् २५५८

नेपाल सम्वत् १९३४

बिक्रम सम्वत् २०७१

ईस्वी सम्वत् २०१४

मुद्रक :

न्यू नेपाल प्रेस

१४२ मनकामना मार्ग, नागपोखरी, नक्साल, काठमाडौं

फोन : ४४३३९२९, ४४३४८५०, ४४३४७५३

e-mail: newnepalpress011@gmail.com

प्रकाशकीय

वर्मी भाषामा लिखित “संक्षिप्त बुद्ध वंश” पुस्तकलाई मैले (भिक्षुणी धम्मवतीले) नेपाल भाषामा अनुवाद गरेकी थिएँ ।

२८ जना बुद्धहरूको संक्षिप्त जीवनी उल्लेख गरिएको विवरण “संक्षिप्त बुद्ध वंश” लाई धर्मकीर्ति प्रकाशनको तर्फबाट प्रथम, द्वितीय र तृतीय भाग गरी तीन पटक प्रकाशन भएको छ ।

ती मध्ये वि.सं. २०५४ साल भाद्र महिनामा नेपाल भाषामा प्रकाशित “संक्षिप्त बुद्ध वंश, प्रथम भाग” दाता चन्द्रदेवी तुलाधर प्रमुख सपरिवारले दिवंगत धर्मवीर सिं तुलाधरको पुण्य स्मृतिमा धर्मदान गर्नुभएका थिए ।

यस पुस्तकमा ३ जना बुद्धहरूको नाम - १) तण्हंकर
 २) मेघंकर ३) शरणंकर र अन्य ७ जना बुद्धहरूको जीवनी
 उल्लेख भएका छन् । जीवनी उल्लेख भएका बुद्धहरूको नाम
 यसरी रहेका छन्-

४) दीपंकर बुद्ध	५) कोण्डव्य बुद्ध
६) मंगल बुद्ध	७) सुमन बुद्ध
८) रेवत बुद्ध	९) सोभित बुद्ध
१०) अनोमदस्सी बुद्ध	

“संक्षिप्त बुद्ध वंश, दोश्रो भाग” पुस्तक वि.सं. २०५४
 साल कार्तिक महिनामा नेपाल भाषामा नै प्रकाशन
 गरिएको थियो । यस पुस्तक दिवंगत बुबा कान्छारत्न
 तुलाधरको पुण्यस्मृतिमा पुत्र प्रेमसुन्दर तुलाधर प्रमुख
 सपरिवारले धर्मदान गर्नुभएका थिए ।

यही पुस्तकलाई वि.सं. २०५९ सालमा भिक्षुणी
 कुसुमले नेपाली भाषामा रुपान्तर गरेकी थिइन् । यस पुस्तक
 दिवंगत इन्द्रनारायण मानन्धरको पुण्य स्मृतिमा उहाँकी
 श्रीमती प्रेमकुमारी मानन्धर प्रमुख सपरिवारले धर्मदान
 गर्नुभएका थिए ।

यस संक्षिप्त बुद्ध वंश दोश्रो भाग पुस्तकमा २८ जना
 बुद्धहरू मध्ये अर्को दश जना बुद्धहरूको जीवनी क्रमबद्ध
 रुपमा उल्लेख गरिएका छन् । बुद्ध वंश प्रथम भागमा ४
 देखि १० संख्यासम्मका बुद्धहरूको जीवनी उल्लेख भइसकेको

छ भने यस बुद्ध वंश दोश्रो भागमा ११ देखि २० संख्यासम्म क्रमबद्ध रूपमा बुद्धहरूको जीवनी उल्लेख भएका छन् ।

बुद्धहरूको नाम यसरी रहेका छन्—

११) पदुम बुद्ध	१२) नारद बुद्ध
१३) पदुमुत्तर बुद्ध	१४) सुमेध बुद्ध
१५) सुजात बुद्ध	१६) पियदस्सी बुद्ध
१७) अत्थदस्सी बुद्ध	१८) धम्मदस्सी बुद्ध
१९) सिद्धत्थ बुद्ध	२०) तिस्स बुद्ध

“संक्षिप्त बुद्ध वंश, तेश्रो भाग” (हाल तपाईंहरूको हात) मा पहिलो र दोश्रो भागमा उल्लेखित १७ जना बुद्धहरूको जीवनी बाहेक बाँकी भएका अन्य ८ जना बुद्धहरूको जीवनी प्रस्तुत गरिएका छन् ।

बुद्धहरूको नाम यसरी रहेका छन्—

२१) फुस्स बुद्ध	२२) विपस्सी बुद्ध
२३) सिखी बुद्ध	२४) वेस्सभू बुद्ध
२५) ककुसन्ध बुद्ध	२६) कोणागमण बुद्ध
२७) कस्सप बुद्ध	२८) गौतम बुद्ध

यस पुस्तकलाई भिक्षुणी वीर्यवतीले नेपाली भाषामा अनुवाद गरेकी छिन् ।

धर्मकीर्ति विहारको स्वर्ण जयन्तिको उपलक्ष्यमा चम्पा पुचः धर्मकीर्ति विहारको तर्फबाट यस पुस्तक धर्मदान गरिएको छ ।

“सब्बदानं धम्मदानं जिनाति” अर्थात् “दान मध्ये धर्मदान अति उत्तम” भनी भगवान् बुद्धले भन्नुभए अनुसार चम्पा पुचःले धर्मदान गरी सञ्चय गर्नुभएको पुण्यको आनुभावले चम्पा पुचःका सबै सदस्यहरूलाई आयु आरोग्य एवं निरोगी कामना गरिएको छ । यस पुस्तक अध्ययन गर्नुहुने समस्त पाठक वर्गले पवित्र बुद्धहरूको जीवनी अध्ययन गरे अनुसार र बुद्धको अमूल्य गुण र आदर्शलाई अनुमोदन गरी उहाँहरूले आ-आफ्ना जीवनमा बुद्ध शिक्षालाई अभ्यास गर्न सकुन् । फलस्वरूप अमूल्य मनुष्य जीवन सफल पार्न सकुन् भनी कामना गर्दछौं ।

पुस्तक समयमा नै प्रकाशन गर्नको लागि आवश्यक सहयोग गर्नुहुने नेपाल प्रेस सपरिवारलाई धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

Dhamma.Digital

भिक्षुणी धम्मवती

शासनधज धम्माचरिय, अग्गमहागन्थवाचक पण्डित

धर्मकीर्ति विहार

श्रीघः नःघः, काठमाडौं

२०७१ मंसीर २४ गते

धर्मदान

धर्मकीर्ति विहारकी प्रमुख संस्थापिका पूजनिय धम्मवती गुरुमांको निर्देशनमा गठित उपासकोपासिकाहरूको विभिन्न समूहहरू मध्ये इन्द्रमान महर्जनको नेतृत्वमा १५ जना सदस्यहरूको समूह पनि गठन भएको थियो । यस समूहको नाम इन्द्रमान पुचः राखियो । हाल यस समूहमा करीब ३२ जना सदस्यहरू समेटिएको छ ।

यस समूहले धर्मकीर्ति विहारबाट सञ्चालन गरिने विभिन्न कार्यक्रमहरू, रक्तदान, महिनाको १ पटक नवमी तिथीमा भोजन दान, विभिन्न विहारहरूमा कठिन दान, आदि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । उपासक इन्द्रमानले २० वर्ष भन्दा बढी समयसम्म यस समूहलाई नेतृत्व दिँदै सक्रिय भूमिका निभाउँदै दिवंगत हुनुभयो ।

उहाँपछि यस समूहलाई उपासिका चम्पा महर्जनले नेतृत्व प्रदानगरी समूहको कार्यलाई निरन्तरता प्रदान गर्दै आइरहनु भएकी छिन् । समूहमा धेरैजसो सदस्यहरू ७५/८० वर्षका वृद्धाहरू उत्साह र उमंगकासाथ सहभागी हुँदै आएका छन् ।

धर्मकीर्ति विहारले यसपाली ५० वर्ष पूरा गरेको छ । यही स्वर्ण वर्षको उपलक्ष्यमा र विहार प्रमुख पूज्य धम्मवती गुरुमाले पुस्तक प्रकाशन कार्यलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने निर्देशन दिँदै आइरहनु भएको विहारको लक्ष्यलाई सहयोग पुऱ्याउने हेतुले चम्पा पुचःको तर्फबाट यसपाली संक्षिप्त बुद्धवंश, तृतीय भाग धर्मकीर्ति प्रकाशनको रूपमा धर्मदान गर्ने भन्ने समूहको निर्णयानुसार धर्मदान गर्दैछौं । सबै दानलाई धर्मदानले जित्दछ भन्ने बुद्ध वचन शिरोपर गरी चम्पा पुचःले यसपाली हर्षपूर्वक धर्मदान गर्दैछौं । यस धर्मदानबाट सञ्चित पूण्य दिवंगत इन्द्रमान महर्जनको पारलौकिक जीवन सुखमय बन्न हेतु बनोस् भनी कामना पनि गर्दैछौं ।

यस पुस्तक अध्ययन गर्ने पाठकवर्गले आ-आफ्नो जीवनमा भौतिक एवं आध्यात्मिक सुख प्राप्त गर्ने ज्ञान प्राप्त गरुन् भन्ने पनि कामना गर्दैछौं ।

अन्त्यमा धर्मकीर्ति विहारको स्वर्ण दिवसको सफलताको कामना गर्दै यस पुस्तक प्रकाशन गर्नका लागि प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने महानुभावहरूलाई साधुवाद व्यक्त गर्दैछौं ।

॥ भवतु सब्ब मंगलं ॥

चम्पा पुचः
 धर्मकीर्ति विहार
 श्रीघः नःघः, काठमाडौं

२०७१ मंसीर ४ गते, बुद्धवार

च / बुद्ध वंश तेश्रो भाग / धर्मदान

पुस्तक प्रकाशनार्थ आवश्यक सहयोग गर्नुहुने

चम्पा पुचः धर्मकीर्ति विहारका

दाता सदस्यहरूको नामावली

१) स्व. इन्द्रमान महर्जन
खुसिबुँ

२) स्व. श्रीमाया महर्जन
साकुना

३) चम्पा महर्जन
त्यौड (समूह प्रमुख)

४) सन्तुमाया महर्जन
त्यौड

५) रीता महर्जन
बागवजार

६) रीता महर्जन
त्यौड

७) तीर्थमाया महर्जन
बहती

८) लक्ष्मीकुमारी महर्जन
साकुना

९) दानमाया महर्जन
कमलाक्षी

१०) ज्यापु महर्जन
असन, कमलाक्षी

११) मोहनदेवी महर्जन
ठमेल

१२) सानुमाया महर्जन
लाजिम्पाट

१३) भीममाया महर्जन
लाजिम्पाट

१४) अष्टमाया महर्जन
टेवहाल

१५) चन्द्रमाया महर्जन
कालधारा

१६) प्राणमाया महर्जन
इनबहाल

१७) नानीमयजु महर्जन
बहती

पुस्तक प्रकाशनार्थ आवश्यक सहयोग गर्नुहुने

चम्पा पुचः धर्मकीर्ति विहारका

दाता सदस्यहरूको नामावली

१८) महालक्ष्मी श्रेष्ठ
लाजिम्पाट

१९) चन्द्रमाया महर्जन
कमलाक्षी

२०) दानमाया महर्जन
बनस्थली

२१) नानी महर्जन
जोगिपाको

२२) गणेशमाया महर्जन
नयाँबजार

२३) नन्दमाया महर्जन
बहति

२४) रत्नदेवी महर्जन
इनबहाल

२५) राममाया महर्जन
बनस्थली

२६) मिश्री महर्जन
त्यौड

२७) प्रमिला श्रेष्ठ

२८) रमिला शाक्य

२९) पूर्णदेवी महर्जन
त्यौड

३०) झ्यापु महर्जन
सामाखुसी

३१) सूर्जमाया महर्जन
त्यौड

३२) न्हुछेमाया महर्जन
बहती

३३) स्याम्पुर महर्जन
बहती

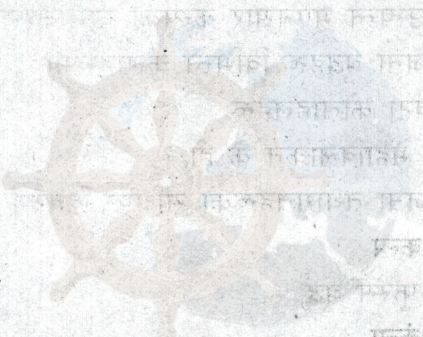
३४) केशरी महर्जन
इन्द्रचोक

विषय-सूची

<u>क्र.सं.</u>	<u>विषय</u>	<u>पृष्ठ</u>
१)	२८ जना तथागत (बुद्ध) हरूको नामावली	१
२)	कल्प	२
३)	कल्पको प्रकार	३
४)	अवधिको हिसाबले कल्पको विभाजन	३
५)	बुद्ध उत्पन्न हुनु दुर्लभ	३
६)	बुद्ध उत्पन्न भएनुसार कल्पको नामाकरण	५
७)	२८ जना बुद्धहरू विभिन्न कल्पहरूमा	६
८)	तीनवटा कोलाहलहरू	८
९)	पञ्च महाविलोकन के हो ?	१०
१०)	२८ जना तथागतहरूको संक्षिप्त विवरण (चार्टमा)	
११)	मन्द कल्प	
	(२१) फुस्स बुद्ध	११
१२)	सार कल्प	
	(२२) विपस्सी बुद्ध	१८
१३)	मन्द कल्प	
	(२३) सिखी बुद्ध	२५
	(२४) वेस्सभू बुद्ध	३२
१४)	भद्र कल्प	
	(२५) ककुसन्ध बुद्ध	४१
	(२६) कोणागमण बुद्ध	४७
	(२७) कस्सप बुद्ध	५४
	(२८) गौतम बुद्ध	६६

विष्णु-पुस्तक

क्र.सं.	विष्णु-पुस्तक	पृष्ठा
१	विष्णु-पुस्तक	१
२	विष्णु-पुस्तक	२
३	विष्णु-पुस्तक	३
४	विष्णु-पुस्तक	४
५	विष्णु-पुस्तक	५
६	विष्णु-पुस्तक	६
७	विष्णु-पुस्तक	७
८	विष्णु-पुस्तक	८
९	विष्णु-पुस्तक	९
१०	विष्णु-पुस्तक	१०
११	विष्णु-पुस्तक	११
१२	विष्णु-पुस्तक	१२
१३	विष्णु-पुस्तक	१३
१४	विष्णु-पुस्तक	१४
१५	विष्णु-पुस्तक	१५
१६	विष्णु-पुस्तक	१६
१७	विष्णु-पुस्तक	१७
१८	विष्णु-पुस्तक	१८
१९	विष्णु-पुस्तक	१९
२०	विष्णु-पुस्तक	२०
२१	विष्णु-पुस्तक	२१
२२	विष्णु-पुस्तक	२२
२३	विष्णु-पुस्तक	२३
२४	विष्णु-पुस्तक	२४
२५	विष्णु-पुस्तक	२५
२६	विष्णु-पुस्तक	२६
२७	विष्णु-पुस्तक	२७
२८	विष्णु-पुस्तक	२८
२९	विष्णु-पुस्तक	२९
३०	विष्णु-पुस्तक	३०

Dhamma Digital

२८ जना तथागत (बुद्ध) हरूको नामावली

१) तण्हंकर बुद्ध	१५) सुजात बुद्ध
२) मेधंकर बुद्ध	१६) पियदस्सी बुद्ध
३) शरणंकर बुद्ध	१७) अत्थदस्सी बुद्ध
४) दीपंकर बुद्ध	१८) धम्मदस्सी बुद्ध
५) कोण्डञ्ज बुद्ध	१९) सिद्धत्थ बुद्ध
६) मङ्गल बुद्ध	२०) तिस्स बुद्ध
७) सुमन बुद्ध	२१) फुस्स बुद्ध
८) रेवत बुद्ध	२२) विपस्सी बुद्ध
९) सोभित बुद्ध	२३) सिखी बुद्ध
१०) अनोमदस्सी बुद्ध	२४) वेस्सभु बुद्ध
११) पदुम बुद्ध	२५) ककुसन्ध बुद्ध
१२) नारद बुद्ध	२६) कोणागमन बुद्ध
१३) पदुमुत्तर बुद्ध	२७) कस्सप बुद्ध
१४) सुमेध बुद्ध	२८) गौतम बुद्ध

कल्प

यो संसार उत्पत्ति र विनाशको धारमा दगुरिरहेको छ । संसारको अनित्यता नियमानुसार कल्प उत्पत्ति हुन्छ, विनाश हुन्छ र फेरि उत्पत्ति हुन्छ । यो क्रम निरन्तर चलि नै रहन्छ । यसलाई नै कल्पको उत्थान र कल्प पतन भनिन्छ ।

मानिसहरूको विवेक बुद्धि, धर्म चेतना, मेहनत र शुद्ध आचरण आदिको कारणले कल्प उत्थान हुन्छ । यसले मानिसहरूको आयु, शरीरको उचाई, आदिमा समेत प्रभाव पार्दछ । मानिसहरूको आयु बढ्दै गई असंख्य वर्षसम्म पनि पुगेको हुन्छ । उनीहरूको आचरण, मनोवृत्ति आदि स्वच्छ र निर्मल भई धार्मिक संत्यताको आधारमा मानिसहरूको समय वितिरहेको हुन्छ ।

यसरी नै मानिसहरूको कुकर्म, लोभ, क्रोध र मोह आदि जस्तो दूषित मनले उनीहरूको आचरण दुराचरण हुने मात्र होइन कल्प समेत नाश र पतन भएर जानेछ । यसको प्रभाव मानिसहरूको आयु र शारीरिक उचाईमा समेत पर्न जानेछ ।

दूषित चित्तको कारणले मानिसहरूको आयु प्रमाण घट्दै गई केवल १० वर्ष मात्र हुन जानेछ । यही क्रममा मानिसहरूको शरीरको उचाई पनि होचो हुँदै जानेछ ।

कल्पको प्रकार

कल्प ६ प्रकारका छन् -

- १) सार कल्प
- २) मन्द कल्प
- ३) वर कल्प
- ४) सारमन्द कल्प
- ५) भद्र कल्प
- ६) सून्य कल्प

अवधिको हिसावले कल्पको विभाजन

- १) आयु कल्प - असंख्य वर्षको आयु देखि १० (दस) वर्ष सम्मको आयु भएको कल्प
- २) एक अन्तर कल्प - ६४ वटा आयु कल्प
- ३) एक असंख्य कल्प - ६४ वटा अन्तर कल्प
- ४) एक महाकल्प - ४ वटा असंख्य कल्प

बुद्ध उत्पन्न हुनु दुर्लभ

संसारमा बुद्ध उत्पन्न हुनु अत्यन्त दुर्लभ छ । बुद्ध हुनको लागि असंख्य कल्पसम्म जन्म जन्ममा पारमिता धर्म (बुद्ध हुनको लागि पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य) पूरा गर्नुपर्दछ । पारमिता धर्म पूरा गर्न सजिलो छैन । अत्यन्त कठिन छ । जति कठिन बाधा अड्चन र दुःख आइपरे पनि बुद्ध हुने बोधिसत्वले आफ्नो मन विचलित नपारी धैर्य धारण गर्दै

पारमिता धर्म पूरा गर्नुहुन्छ । यसरी दुःख भोग्नु हुँदै पारमिता धर्म पूरा गर्नुको लक्ष्य उहाँहरूले आफ्नो व्यक्तिगत सुखको लागि नभई संसारका प्राणीहरूलाई यस भयावह संसारमा जन्म, रोग वृद्धत्व र मृत्यु जस्ता दुःखबाट मुक्त गराई शान्त निर्वाण सुख प्राप्त गराउनका लागि हो ।

बुद्ध उत्पन्न हुनु अगाडि कल्पको उत्पत्ति हुन्छ । कल्प उत्पन्न हुनुको लागि पहिला पृथ्वीमा अति सुगन्धित कमलको फूल फुलि राख्नेछ । उक्त कमलको फूलको वासना ब्रह्मलोकसम्म फैलिरहेको हुन्छ । कमलको फूलको सुगन्धित वासनाले गर्दा ब्रह्मा (देवता) हरू उक्त कमलको फूल फुलिरहेको पोखरीमा निरीक्षण गर्न आउँछन् । उनीहरूले उक्त कमलको फूल माथि बुद्धहरूले धारण गर्ने चीवर उत्पन्न भइरहेको देखी उक्त चीवरलाई आफ्नो भूवनमा लगी सुरक्षित गरीराख्नेछ । उक्त चीवर कमलको फूल माथि एक जोर मात्र उत्पन्न हुने अवस्थामा यस कल्प सार भयो भन्दै उक्त चीवर लग्नेछ । यसरी कमलको फूल माथि फुलिराख्ने चीवरको संख्यानुसार यस कल्पमा यति संख्यामा बुद्धहरूको उत्पत्ति हुनेछ भनी कल्पको नामाकरण पनि गर्नेछन् । फेरि उक्त कमलको फूलमाथि चीवर उत्पन्न नहुने अवस्थामा सून्य कल्प भनी नामाकरण गरिनेछ । चीवरको रङ्ग कमलको फूल जस्तै गुलाफी रङ्गको हुनेछ । अर्थात् कमलको फूलको केशरी जस्तै पहुँलो रङ्गको हुनेछ ।

बुद्धहरू उत्पन्न भएनुसार कल्पको

नामाकरण

१) सारकल्प -

एकजना मात्र बुद्ध उत्पन्न हुने कल्प

२) मन्द कल्प -

दुईजना बुद्धहरू उत्पन्न हुने कल्प

३) वर कल्प -

तीनजना बुद्धहरू उत्पन्न हुने कल्प

४) सारमन्द कल्प -

चारजना बुद्धहरू उत्पन्न हुने कल्प

५) भद्रकल्प -

पाँचजना बुद्धहरू उत्पन्न हुने कल्प

६) सून्य कल्प -

पारमी पूरा गर्न नसकेको कारणले एकजना पनि बुद्ध उत्पन्न हुन नसकिने कल्प

भगवान् बुद्धले बताउनु भए अनुसार २८ जना तथागतहरू यी पाँच प्रकारका कल्पहरूमा एक जना, दुईजना, तीनजना र चारजना गर्दै उत्पन्न भइसक्नुभयो । शाक्यमुनी बुद्धले बताउनु भए अनुसार विभिन्न कल्पहरूमा उत्पन्न हुनुभएका बुद्धहरूले देव मनुष्य र ब्रह्माहरूलाई दुःखबाट मुक्त हुने मार्ग देखाउनु हुने बुद्ध अर्थात् तथागतहरू यसरी हुनुहुन्छ-

२८ जना बुद्धहरू विभिन्न कल्पहरूमा

क्र.सं.	बुद्धहरूको नाम	कल्प
१)	तण्हंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्प
२)	मेधंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्प
३)	शरणंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्प
४)	दीपंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्प
५)	कोण्डञ्ज बुद्ध	सार कल्प
६)	मङ्गल बुद्ध	सारमन्द कल्प
७)	सुमन बुद्ध	सारमन्द कल्प
८)	रेवत बुद्ध	सारमन्द कल्प
९)	सोभित बुद्ध	सारमन्द कल्प
१०)	अनोमदस्सी बुद्ध	वर कल्प
११)	पदुम बुद्ध	वर कल्प
१२)	नारद बुद्ध	वर कल्प
१३)	पदुमुत्तर बुद्ध	सार कल्प
१४)	सुमेध बुद्ध	मन्द कल्प
१५)	सुजात बुद्ध	मन्द कल्प
१६)	पियदस्सी बुद्ध	वर कल्प
१७)	अत्थदस्सी बुद्ध	वर कल्प
१८)	धम्मदस्सी बुद्ध	वर कल्प

१९)	सिद्धत्थ बुद्ध	सार कल्प
२०)	तिस्स बुद्ध	मन्द कल्प
२१)	फुस्स बुद्ध	मन्द कल्प
२२)	विपस्सी बुद्ध	सार कल्प
२३)	सिखी बुद्ध	मन्द कल्प
२४)	वेस्सभु बुद्ध	मन्द कल्प
२५)	ककुसन्ध बुद्ध	भद्र कल्प
२६)	कोणागमन बुद्ध	भद्र कल्प
२७)	कस्सप बुद्ध	भद्र कल्प
२८)	गौतम बुद्ध	भद्र कल्प
२९)	मैत्री बुद्ध (भविष्यको बुद्ध)	भद्र कल्प

दीपंकर बुद्ध भन्दा पहिलाका बुद्धहरू तण्हंकर बुद्ध, मेधंकर बुद्ध र शरणंकर बुद्धहरूको जीवनी विषयमा बुद्धवंशमा केही उल्लेख गरिएको छैन । किनभने दीपंकर बुद्धले वर्तमानको शाक्यमुनि बुद्ध बन्नुहुने सुमेध ऋषिलाई भद्रकल्पमा बुद्ध नै हुनेछ भनी भविष्यवाणी गर्नुभएको थियो । अनि दीपंकर बुद्धको पाला देखि बोधिसत्वको रूपमा परिचित हुनुभएको थियो । त्यसैले दीपंकर बुद्धलाई नै विशेष महत्त्व दिइएको देखिन्छ । हाम्रो देश नेपालमा पनि बौद्ध संस्कृति, बौद्ध परम्परा अध्ययन गर्दा दीपंकर बुद्धलाई नै विशेष महत्त्व दिएर पूजा गरेको देखिन्छ । उदाहरणको लागि काठमाडौं उपत्यका

भिन्न बुद्धहरूको पूजा गर्ने अवस्थामा सम्यक पूजा गर्दा दीपंकर तथागतलाई पहिला पूजा गर्ने परम्परा आजसम्म पनि विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

तीनवटा कोलाहलहरू

१) कल्प कोलाहल -

माथि उल्लेखित ६ वटा कल्पहरू मध्ये एउटा कल्प पतन हुनलाई एक लाख वर्ष अगाडि देखिनै कल्प कोलाहल भनी कोलाहल भइरहने छ । यस कोलाहल पतन हुने सूचना हो ।

पतन हुन लागेको विषयमा सूचना दिन आउने व्यक्ति काम धातुको लोहब्यूहनाम गरेको एक देवता हो । उनले एकलाख वर्षपछि यस कल्प पतन हुन लागेको छ । त्यसपछि नयाँ कल्प शुरु हुनेछ, कल्प पतन भई प्राणीहरूले दुःख भोग्नुपर्ने अवस्थामा आउन लागेको छ भनी सूचना दिन आउने छ ।

कल्प नाश हुने अवस्थामा पानीले बगाएर पनि कल्प नाश हुनेछ । आगलागी भएर पनि कल्प नाश हुनेछ ।

हावाले पनि कल्प नाश हुनेछ ।

त्यसैले लोह ब्यूह नाम गरेको देवता आफ्नो केश खुला राखी रातो वस्त्र पहिरिएर रुँदै आफ्नो हातले आँसु पुछ्दै भयंकर कुरूप भेष धारण गरी अत्यन्त विरह गर्दै यसरी सूचना दिँदै घुमी रहन्छ ।

“यस कल्प विनाश हुँदैछ । हामी सबैको पतन हुँदैछ । हामीमा धर्मचित्त हराउँदै गएको छ । त्यसैले हे साथी हो ! हामी सबैले भित्री मनदेखि होशपूर्वक विवेकपूर्ण रूपले धर्मचित्त उत्पन्न गर्नुपरेको छ । परस्पर मैत्री, सहयोग र माता पितालाई सेवा गरी आफूभन्दा ठूला वडालाई गौरव पूर्वक व्यवहार गर्न हतार भइसक्यो ।”

यसलाई कल्प कोलाहल भनिन्छ ।

२) बुद्ध कोलाहल -

लोकपाल देवता आई हजार वर्ष पछि मनुष्य लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनेछ भनी घुम्दै सूचना प्रचार गर्नेछ । यो सूचना अन्य सम्पूर्ण देवताहरूको समूह मिली देवलोकमा रहनु भएका बोधिसत्त्वलाई यसरी प्रार्थना गर्छन् -

“हे बोधिसत्त्व ! हजुर बुद्ध हुनको लागि मनुष्य लोकमा जन्म लिनुहोस् । हजुरले दुःख गरी पारमिता पूरा गर्नु भएको केवल दिव्य सुख भोगको लागि मात्र नभई बुद्ध हुनुभई प्राणीहरूलाई दुःखबाट मुक्त गर्नको लागि हो ।”

यसलाई बुद्ध कोलाहल भनिन्छ ।

३) चक्रवर्ती कोलाहल -

“सयवर्ष पछि लोकमा चक्रवर्ती राजा उत्पन्न हुनेछ” भनी देवताहरूले घुम्दै सूचना दिनेछ । यसलाई चक्रवर्ती कोलाहल भनिन्छ ।

पञ्च महाविलोकन के हो ?

बोधिसत्त्वहरूले बुद्ध हुनको लागि जन्म लिनु अगाडि आफू जन्म लिन योग्य भूमिका ५ वटा आवश्यक तत्त्वहरू पूरा भइरहेको छ वा छैन, उक्त विषयतर्फ ध्यान दिनुहुनेछ ।

यस कार्यलाई पञ्च महाविलोकन भनिन्छ । यी ५ वटा तत्त्वहरू पूर्ण भएपछि मात्र बोधिसत्त्वले बुद्ध हुनको लागि मनुष्यलोकमा जन्म लिनुहुन्छ । यी ५ वटा तत्त्वहरू यसरी छन्-

- (१) काल (समय) - भगवान् बुद्ध बन्ने बोधिसत्त्व मानिसहरूको आयु सय वर्ष देखि एकलाख वर्षसम्मको समयावधि भित्रमा मात्र मनुष्य लोकमा जन्म लिनु हुनेछ ।
- (२) द्विप - उहाँ बोधिसत्त्वले केवल जम्बुद्वीपमा मात्र जन्म लिनुहुनेछ ।
- (३) देश - बुद्ध हुने बोधिसत्त्वले केवल मध्य देश (वर्तमान उत्तर भारत) को वरपर मात्र जन्म लिनुहुनेछ ।
- (४) कुल - बुद्ध हुने बोधिसत्त्व केवल ब्राह्मण वा क्षेत्री कुलमा मात्र जन्म लिनुहुनेछ ।
- (५) मातु आयु परिच्छेद - बुद्ध हुने बोधिसत्त्व केवल दश महिना र सात दिन मात्र आयु बाँकी भएकी, परिशुद्ध रूपले पञ्चशील पालन भएकी माताको गर्भमा मात्र प्रवेश गर्नुहुनेछ ।

क्र. सं.	बुद्धरूको नाम	कल्या	प्रथम सम्मेलनमा भिक्षुरूको संख्या	वोधिसत्व	जन्मभूमि	पिता र ज्ञान
१)	नपहंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्य	-	-	-	-
२)	मेधंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्य	-	-	-	-
३)	शरणंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्य	-	-	-	-
४)	दीपंकर बुद्ध	सारमण्ड कल्य	दश खरव अ.	सुमेध ऋषि विजीतावी चक्रवर्ती	रम्मवती रम्मावती	सुदेव राजा क्षेत्रिय सुनन्द राजा क्षेत्रिय
५)	कोण्डञ्ज बुद्ध	सार कल्य	दश खरव अ.	सुरूचि ब्राह्मण	उत्तर	उत्तर राजा क्षेत्रिय
६)	मङ्गल बुद्ध	सारमन्द कल्य	दश खरव अ.	अतुल नागराजा	मेखला	सुदत्त राजा क्षेत्रिय
७)	सुमन बुद्ध	सारमन्द कल्य	दश खरव अ.	अतिदेव ब्राह्मण	सुधन्ववती	विपुल राजा क्षेत्रिय
८)	रेवत बुद्ध	सारमन्द कल्य	असंख्य	सुजात ब्राह्मण	सुधम्मा	सुधम्म राजा क्षेत्रिय
९)	सोभित बुद्ध	सारमन्द कल्य	एक अरव	देव राक्षस	चन्द्रवती	यसत्रा राजा क्षेत्रिय
१०)	अनोमदस्सी बुद्ध	वर कल्य	आठ लाख	सिंह साधु	चम्पाक	असम राजा क्षेत्रिय
११)	पदुम बुद्ध	वर कल्य	दश खरव	ऋषि साधु	धन्ववती	सुदेव राजा क्षेत्रिय
१२)	नारद बुद्ध	वर कल्य	दश खरव	जटिल महाजन	हंसवती	आनन्द राजा क्षेत्रिय
१३)	पदुमुत्तर बुद्ध	सार कल्य	दश खरव	उत्तर मानवक ब्राह्मण	सुदत्त	सुदत्त राजा क्षेत्रिय
१४)	सुमेध बुद्ध	मन्द कल्य	एक अरव	चक्रवर्ती राजा	सुमंगल	उगत राजा क्षेत्रिय
१५)	सुजात बुद्ध	मन्द कल्य	साठी हजार	कसंप ब्राह्मण	सुधन्व	सुदत्त राजा क्षेत्रिय
१६)	पियदस्सी बुद्ध	वर कल्य	दश खरव	सुसीम तपस्वी	सोभण	सागाल राजा क्षेत्रिय
१७)	अत्यदस्सी बुद्ध	वर कल्य	अन्डालाब्बे लाख	इन्द्र देवराज	शरण	शरण राजा क्षेत्रिय
१८)	धम्मदस्सी बुद्ध	वर कल्य	एक अरव	मंगल ऋषि	वैभार	उदेन राजा क्षेत्रिय
१९)	सिद्धत्थ बुद्ध	सार कल्य	दश लाख	सुजात ऋषि	खेमक	जनसन्ध राजा क्षेत्रिय
२०)	विस्स बुद्ध	मन्द कल्य	एक अरव	विजीतावी राजा	काशी	जयसेन राजा क्षेत्रिय
२१)	फुस्स बुद्ध	मन्द कल्य	असंख्य लाख	अतुल नागराजा	बन्धुमती	बन्धुमा राजा क्षेत्रिय
२२)	विपस्सी बुद्ध	सार कल्य	असंख्य लाख	अरिण्डम राजा	वरुणवती	वरुणवत राजा क्षेत्रिय
२३)	सिखी बुद्ध	मन्द कल्य	एक लाख	अरिण्डम राजा	अनोमा	सुपतित राजा क्षेत्रिय
२४)	वेस्समु बुद्ध	मन्द कल्य	अरिस्स लाख	खेमा राजा	खेमावती	अगिदत्त ब्राह्मण
२५)	ककस्सन्ध बुद्ध	भद्र कल्य	तीस हजार	पवत राजा	भोगवती	धन्वदत्त ब्राह्मण
२६)	कोणागामन बुद्ध	भद्र कल्य	तीस हजार	ज्योतिपाल ब्राह्मण	वारणसी	ब्रह्मदत्त ब्राह्मण
२७)	कस्सप बुद्ध	भद्र कल्य	तीस हजार	सिद्धार्थ कुमार	लुम्बिनी, नेपाल	शुद्धोदेन राजा
२८)	गौतम बुद्ध	भद्र कल्य	बान्धव्य पचास			

जना तथागतहरूको संक्षिप्त विवरण

माता	अग्रश्रावक भिक्षु	अग्रश्राविका भिक्षुणी	उपस्थापक	प्रधान उपासक	प्रधान उपासिका	बोधिवृक्ष	शरीरको उचाई	आयु वर्ष
-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-
सुमेधा अग्रमहारानी	भिक्षु सुमंगल स्थविर र भिक्षु तिस्र स्थविर	भिक्षुणी नन्दा र भिक्षुणी सुनन्दा	भिक्षु सागत	तपुस र भल्लुक	सिरिमा र सोणा	पिपल वृक्ष	८० हात	एक लाख
सुजाता अग्रमहारानी	भिक्षु भद्र स्थविर र भिक्षु सुभद्र स्थविर	भिक्षुणी तिस्रा र भिक्षुणी उपतिस्स	भिक्षु अनुरुद्ध	सोण र उपसोण	नन्दा र सिरिमा	साल वृक्ष	८८ हात	एक लाख
उत्तरा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु सुदेव स्थविर र भिक्षु धम्मसेन स्थविर	भिक्षुणी सिवला र भिक्षुणी अशोका	भिक्षु पालित	नन्द र विशाखा	अनुला र सुतना	नाग वृक्ष	८८ हात	नब्बे हजार
विष्णुमा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु शरण स्थविर र भिक्षु भावित्त्य स्थविर	भिक्षुणी सोणा र भिक्षुणी उपशोणा	भिक्षु उदेन	वरुण र शरण	चाला व उपचाला	नाग वृक्ष	९० हात	नब्बे हजार
विष्णुला देवी अग्रमहारानी	भिक्षु वरुण स्थविर र भिक्षु ब्रह्मदेव स्थविर	भिक्षुणी भद्रा र भिक्षुणी सुभद्रा	भिक्षु संभव	-	-	नाग वृक्ष	८० हात	साठी हजार
सुग्गमा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु असम स्थविर र भिक्षु सुनेत्र स्थविर	भिक्षुणी नकुला र भिक्षुणी सुजाता	भिक्षु अनोम	जयसेन राजा	-	नाग वृक्ष	५८ हात	नब्बे हजार
येमुधरा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु निसभ स्थविर र भिक्षु अनोम स्थविर	भिक्षुणी सुन्दरी र भिक्षुणी सुमना	भिक्षु वरुण	-	-	अर्जुन वृक्ष	५८ हात	एक लाख
असुमा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु शाल स्थविर र भिक्षु उपशाल स्थविर	भिक्षुणी राधा र भिक्षुणी सुराधा	भिक्षु वरुण	भियर र असम	सुचीदायी र नन्दाराम	सोपना वृक्ष	५८ हात	एक लाख
असुजाता देवी अग्रमहारानी	भिक्षु भद्रसाल स्थविर र भिक्षु जित्तमित्त स्थविर	भिक्षुणी उत्तरा र भिक्षुणी भर्गुनी	भिक्षु वासेठ	उगरिन्द र वसभ	इन्द्रावरी र वन्दी	महासाण वृक्ष	८८ हात	नब्बे हजार
सुवेत्ता देवी अग्रमहारानी	भिक्षु देवल स्थविर र भिक्षु सुजात स्थविर	भिक्षुणी अमिता र भिक्षुणी असमा	भिक्षु सुमन	वितिन र तिस्स	हत्यदायी र विचिता	शाल वृक्ष	५८ हात	एक लाख
सुवता देवी अग्रमहारानी	भिक्षु शरण स्थविर र भिक्षु सब्बकाम स्थविर	भिक्षुणी रामा र भिक्षुणी सुरामा	भिक्षु सागल	उरुवेल र यसवा	यशाधरा र सिरिमा	महाकदम्ब वृक्ष	८८ हात	नब्बे हजार
प्रमुधती अग्रमहारानी	भिक्षु सुदस्सन स्थविर र भिक्षु सुदेव स्थविर	भिक्षुणी नागा र भिक्षुणी नागसमाला	भिक्षु नारद	सुदत्थ र चित्त	सुभद्रा र पदुमा	महाविणु वृक्ष	५० हात	नब्बे हजार
चन्द्रा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु पालित स्थविर र भिक्षु सब्बदसी स्थविर	भिक्षुणी सुजात र भिक्षुणी धम्मदिन्ना	भिक्षु सोभित	सन्धक र धम्मक	विशाखा र धम्मदीन्ना	पियङ्ग वृक्ष	८० हात	नब्बे हजार
सुदस्सना अग्रमहारानी	भिक्षु सन्त स्थविर र भिक्षु उपसन्त स्थविर	भिक्षुणी धम्मा र भिक्षुणी सुधम्मा	भिक्षु अभय	नकुल र निस्सम	मनिला र सुनन्दा	चम्पक वृक्ष	८० हात	एक लाख
सनन्दा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु पदुम स्थविर र भिक्षु फुस्सेदेव स्थविर	भिक्षुणी खेमा र भिक्षुणी सच्चनमा	भिक्षु सुनेत्त	सुभद्र र कत्तिह	सालिया र कलिया	नत्तकुरवक वृक्ष	८० हात	एक लाख
सुफसा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु सम्वल स्थविर र भिक्षु सुमित्त स्थविर	भिक्षुणी सिवला र भिक्षुणी सुरामा	भिक्षु रेत	सुणीय र समुद	रम्मा र सुरम्मा	कनिंकार वृक्ष	६० हात	एक लाख
मुदुमा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु ब्रह्मादेव स्थविर र भिक्षु उदय स्थविर	भिक्षुणी फुस्सा र भिक्षुणी सुदत्था	भिक्षु समग	सम्बल र सिरिम	कृषागौतमी र उपसेना	असन वृक्ष	६० हात	एक लाख
सिरिमा देवी अग्रमहारानी	भिक्षु सुरक्षित स्थविर र भिक्षु धम्मसेन स्थविर	भिक्षुणी चाला र भिक्षुणी उपचाला	भिक्षु सभिय	धनञ्जय र विशाख	पदुमा र नागा	आमलकी वृक्ष	५८ हात	नब्बे हजार
वन्धुमती अग्रमहारानी	भिक्षु खण्ड स्थविर र भिक्षु तिस्र स्थविर	भिक्षुणी चन्दा र भिक्षुणी चन्दिमिता	भिक्षु अशोक	पुन्नवसुमित्त र नाग	सिरिमा र उत्तरा	पातली वृक्ष	८० हात	अस्सी हजार
प्रभावती अग्रमहारानी	भिक्षु अभिम स्थविर र भिक्षु संभव स्थविर	भिक्षुणी सखिला र भिक्षुणी पदुमा	भिक्षु खेमंकर	सिखिद र चन्द	चित्ता र सुगुता	पुण्डरीक वृक्ष	७० हात	सत्तरी हजार
शवती अग्रमहारानी	भिक्षु सोण स्थविर र भिक्षु उत्तर स्थविर	भिक्षुणी रामा र भिक्षुणी समला	भिक्षु उपसन्त	सोत्थिक र रम्भ	गोतमी र सिरिमा	शाल वृक्ष	६० हात	साठी हजार
वशाखा ब्राह्मणी	भिक्षु विदूर स्थविर र भिक्षु सजिव स्थविर	भिक्षुणी सामा र भिक्षुणी चम्पका	भिक्षु बुद्धिज	अव्युत्तर र सुमन	सुनन्दा र नन्दा	शिरिव वृक्ष	४० हात	चालिस हजार
उत्तरा ब्राह्मणी	भिक्षु भियस स्थविर र भिक्षु उत्तर स्थविर	भिक्षुणी समुदा र भिक्षुणी उत्तरा	भिक्षु सोत्थिज	सोमदेव र उग	सिवला र सामा	उदम्बर वृक्ष	३० हात	तीस हजार
नवती ब्राह्मणी	भिक्षु तिस्स स्थविर र भिक्षु भारद्वाज स्थविर	भिक्षुणी अनुला र भिक्षुणी उरुवला	भिक्षु सब्बमित्त	सुमंगल र घटिकार	विजितसेना र भद्रा	निगोध वृक्ष	२० हात	नीस हजार
महामायादेवी अग्रमहारानी	भिक्षु सारीपुत्र स्थविर र भिक्षु महामौदाल्यायन स्थविर	भिक्षुणी खेमा र भिक्षुणी उपपलवणा	भिक्षु आनन्द	-	-	पिपल वृक्ष	१८ हात	शय वर्ष

(बुद्ध वंश तेश्रो भाग)

मन्द कल्प

२१) फुस्स बुद्ध

फुस्स बुद्ध २८ जना तथागतहरूको क्रममा एक्काइसौं बुद्ध हुनुहुन्छ भने उहाँ मन्दकल्पका दोश्रो बुद्ध हुनुहुन्छ ।

तिस्स बुद्धले जगत संसार उद्धार गर्ने क्रममा धेरै मानिसहरूलाई उद्धार गर्नु भएपछि परिनिर्वाण हुनुभयो । तिस्स बुद्धको परिनिर्वाण पछि जब बुद्ध शासन लोप हुँदै गयो, तब मानिसहरूको समूहमा धर्म चेतना पनि नाश हुँदै गए । फलस्वरूप मानिसहरूको आयु पनि १ लाख वर्षबाट घट्दै गएर १० वर्षको मात्र रहन गयो । यस अवस्थामा मानिसहरूले धेरै दुःख, कष्ट पाउन थाले । धर्म चेतना भएका मानिसहरू जंगल पसेर पाप कार्यबाट अलग्ग रही रूखका पातहरू र कन्दमूल मात्र खाएर निर्वाह गर्न थाले । उनीहरूको परिशुद्ध धर्म चेतनाको प्रभावले गर्दा दश वर्षको मात्र आयु भएकी महिलाले २० वर्ष सम्मको आयु भएको सन्तान जन्माउन थालिन् । २० वर्षको मात्र आयु भएकी महिलाले ४० वर्ष

आयु भएको सन्तान जन्माउन थालिन् । यही क्रममा मानिसहरूको आयु दोब्बर हिसाबले बढ्दै गएर असंख्य वर्ष सम्मको आयु पुग्न थाल्यो । यसरी असंख्य वर्षसम्मको आयु भएका मानिसहरूको मगजले संसारको यथार्थ स्वभाव (अनित्य दुःख र अनात्म) लाई बुझ्न र पत्याउन सकेनन् । फलस्वरूप उनीहरूको मन संसार नित्य, अविनाशी र सुखले सम्पन्न भन्ने ठान्दै बिस्तारै म, मेरो र मलाई भन्ने धारणाको भ्रममा पर्न थाले । यही कारणले उनीहरूको मनमा लोभ, द्वेष र मोह रूपी दुषित भावनाले ठाउँ लिएर यही दुषित चित्तको बसमा रही जीवन विताउन थाले । दुषित चित्तले युक्त हुँदै कर्मको बीउ रोप्ने बानीले गर्दा मानिसहरूको आयु पनि सय वर्षमा एक वर्षको हिसाबले घट्दै गई आखिरमा जम्मा नब्बे हजार वर्षको मात्र आयु हुन पुग्यो ।

यस अवस्थामा फुस्स बुद्ध बन्नु हुने बोधिसत्त्व तुसिता भुवनमा रहनु भएको थियो । त्यसैले ३३ कोटी देवताहरूको समूहले यस समय मनुष्य लोकमा जन्मनु भई जगत संसार उद्धार गर्ने समय आइरहेको छ भनी बोधिसत्त्व समक्ष प्रार्थना गर्न थाले ।

देवताहरूको यस प्रार्थनालाई सुन्नु भएका बोधिसत्त्वले आफ्नो ध्यान दृष्टिले पञ्चमहाविलोकन^१ (काल, देश, द्वीप, कूल, मातृआयु परिच्छेद) लाई विचार गर्नु भयो । मनुष्य लोकमा यी ५ वटै तत्त्वहरू पूर्ण भइरहेको अवस्थालाई थाहा

१ पञ्च महाविलोकनको अर्थ माथि उल्लेख भइसकेको छ ।

पाउनु भएका उहाँ बोधिसत्त्व तुसिता भूवनबाट मनुष्य लोकमा भर्नु भई काशी देशको जयशेन राजाको कूलमा सिरीमा नाम गरेकी अग्रमहारानीको गर्भमा प्रवेश गर्नुभयो ।

गर्भ प्रवेश हुनु भएको १० महिना पूर्ण भएपछि वैशाख पूर्णिमाको शुभ दिनमा सिरीमा नामक बगैँचामा जन्म हुनुभयो । उहाँलाई “फुस्स” नामले नामाकरण गरियो । फुस्स राजकुमार यौवनाबस्थामा पुगेपछि उहाँलाई राजाले ३ वटा मौसम अनुसार अनुकूल मिलाएर बस्नको लागि सप्तरत्नले युक्त ३ वटा नै दरबारहरू बनाई दिएको थियो । ती दरबारहरूको नाम यसरी राखिएको थियो—

- (१) गरूड पक्ख दरवार
- (२) हंस पक्ख दरवार
- (३) सुवर्ण भार दरवार

उहाँका माता पिताले उहाँलाई किसानगौतमी नाम गरेकी युवराज्ञीका साथ ३० हजार अन्य सेविकाहरूको समूहको उपस्थितिमा विवाह कर्म सम्पन्न गरिदियो । युवराज्ञी प्रमुख अन्य ३० हजार सेविकाहरूसंग रही बोधिसत्त्वले उक्त ३ वटा दरबारमा ९ हजार वर्ष सम्म लौकिक सुख भोग गर्नु भयो ।

किसा गौतमी युवराज्ञीको तर्फबाट बोधिसत्त्व फुस्सलाई “अनुपम” नाम गरेको पुत्र लाभ भयो । पुत्र प्राप्त भएपछि बोधिसत्त्वको मनमा बैराग्य भावना उत्पन्न हुन थाल्यो । एकदिन बाहिर घुम्न जानु हुँदा चार वटा निमित्तहरू (बृद्ध व्यक्ति, रोगी व्यक्ति, मृत व्यक्ति र त्यागी व्यक्ति) देख्नु

भयो । यी चार निमित्तहरू देख्नु भएपछि फुस्स बोधिसत्त्वले यस संसारको काम सुख सबै व्यर्थको र भ्रमपूर्ण रहेछ भन्ने ठान्नु भयो । संसार भयलाई भयंकर ठानी त्राही त्राही मानी डराउनु हुँदै मंगल हात्ती चढी राजदरवार त्याग्नु भयो । त्यसपछि उहाँ जंगलमा गई प्रव्रजित हुनु भयो । यो खबर सुनी अन्य १ करोड मानिसहरूमा पनि वैराग्य चित्त उत्पन्न भई बोधिसत्त्व संगै पछि लागी प्रव्रजित हुन पुगे ।

फुस्स बोधिसत्त्वले यी १ करोड प्रव्रजित व्यक्तिहरूसंगै रही ६ महिना सम्म दुष्कर चर्या गर्नुभयो । एकदिन वैशाख पूर्णिमा जस्तो शुभ दिनमा सिरिवड्ढना नाम गरेकी महिलाले दान गरेको क्षीर भोजन उहाँले ४९ गाँस गरेर सेवन गर्नुभयो । त्यहीदिन सिरिवड्ढन नाम गरेको ऋषीले दान गरेको आठ मुट्टा घाँसलाई आमलको वृक्ष मुनि ओछ्याउनु भयो । घाँस ओछ्याईसकेपछि त्यहाँ ३८ फीठ लामो आशन उत्पन्न भयो । उक्त आशनमा बस्नु भई उहाँले ४ वटा वीर्यलाई अगाडि प्रस्तुत गर्नुहुँदै (रगत, मासु सुकेर गएपनि, हड्डी चूर्ण भएर गएपनि, नसा चुँडेर गएपनि) बोधिज्ञान प्राप्त नभए सम्म म यस आशनबाट उठ्ने छैन भनी अधिस्थान गरी ध्यान गर्नुभयो ।

सुर्यास्त हुनु अगावै उहाँले पञ्चमार दमन गरी, रात्रीको प्रथम याम, द्वितीय याम र तृतीय याममा ३ वटा ज्ञान क्रमशः (पुब्बेनिवासानुसतिजाण, दिब्ब चक्खु जाण र आसवक्खय जाण) क्रमशः प्राप्त गर्नुभयो । भिमिरे विहानीपख उहाँले बोधिज्ञान प्राप्त गरी सर्वज्ञ बुद्ध हुनुभयो ।

बोधिज्ञान प्राप्त गरिसक्नु भएपछि फुस्स बुद्धले बोधिवृक्षको परिसरमा सप्त सप्ताह (सातवटा विभिन्न स्थानहरू मध्ये हरेक स्थानमा सात सात दिन) बिताउनु भएको थियो । त्यस सप्त सप्ताह समयावधि भित्र उहाँ आफूले प्राप्त गर्नु भएको बोधिज्ञानलाई अनुलोम, प्रतिलोम (माथि देखि तलसम्म र तल देखि माथि सम्म) बार बार दोहोर्‍याउँदै स्मरण गरिरहनु भयो । यस सप्तसप्ताह अर्थात् ४९ दिन सम्म उहाँले केही पनि आहार सेवन गर्नु भएन । ४९ दिन नाघे पछि उहाँले बोधिज्ञान प्राप्त गर्नु अगाडि सेवन गर्नु भएको ४९ गाँस क्षीर भोजनको शक्ति पनि क्षीण भएर गयो । ज्ञान अनुसन्धान गर्ने कार्य पनि समाप्त भयो । अनि बल्ल उहाँलाई भोक लागेको महशुस हुन थाल्यो । त्यसपछि उहाँले नदीमा जानुभई दतिवन गरी मुख धुनुभयो । प्राप्त भएको भोजन सेवन गर्नु भयो । आफूले प्राप्त गरेको बोधिज्ञान कसलाई बताउनु पर्ला ? भनि फुस्स बुद्धले बुद्ध ज्ञान दृष्टि प्रयोग गर्दै हेर्नु भयो । तर उहाँले संसारमा धेरै जसो मानिसहरू क्लेश रूपी मयलले भरेका मात्र देख्नु भयो । फलस्वरूप निराश हुनुभयो । किनभने स्वार्थयुक्त चित्तमा बोधिज्ञान जस्तो अमूल्य ज्ञानलाई बुझ्ने क्षमता कमै मात्र हुन्छ । यसरी फुस्स बुद्ध निराश भइराख्नु भएको अवस्थालाई दृष्टिगोचर गर्नुहुँदै ब्रह्माले उहाँलाई यस लोकमा क्लेश कम भएका र बोधिज्ञानलाई बुझ्न सक्ने तीक्ष्ण बुद्धि सहितका मानिसहरू पनि छन् । उनीहरूलाई भएपनि यस अमूल्य ज्ञान बताउनु भई जगत संसार उद्धार

गर्न हतार भइसकेको यथार्थतालाई अवगत गर्नुहुँदै धर्मदेशना गर्नुहुनका लागि प्रार्थना गर्नुभयो । ब्रह्माको प्रार्थना स्वीकार गर्नुहुँदै फुस्स बुद्धले बुद्ध ज्ञानले निरीक्षण गर्नु भएको समयमा उहाँले आफुसंगै प्रव्रजित भएका १ करोड मानिसहरूलाई देख्नु भयो । अनि उहाँले उनीहरूलाई भएपनि धर्मदेशना गर्नको लागि संकस्स नामक देशको नजिकै मृगदावनमा जानुभई उनीहरूलाई धर्मदेशना गर्नुभयो । फुस्स बुद्धबाट धर्मदेशना सुनी थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरूले धर्म अवबोध गरी मुक्त हुन सफल भए । यसरी फुस्स बुद्धले गाउँ गाउँ र नगर, नगरहरूमा धर्म देशना गर्नुहुँदै थुप्रै श्रावक, श्राविकाहरू एवं उपासक उपासिकाहरूको संख्या वढाउनु भयो ।

यसरी फुस्स बुद्धको भिक्षु भिक्षुणी, उपासक उपासिका संघका प्रमुखहरू र बुद्धको संक्षिप्त परिचय यसरी रहेको छ—

- ▲ अग्रश्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु सुरक्खित र भिक्षु धम्मसेन
- ▲ नीजि सेवक भिक्षु - भिक्षु सभिय
- ▲ अग्रश्राविका
भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी चाला र भिक्षुणी उपचाला
- ▲ मुख्य उपासक - धनञ्जय र विशाख
- ▲ मुख्य उपासिका - पदुमा र नागा
- ▲ फुस्स बुद्धको शरीरको उचाई - ५८ फीट
- ▲ फुस्स बुद्ध मानिसहरूको आयु ९० हजार वर्ष छँदा मनुष्य लोकमा जन्मनु भएको थियो ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

फुस्स बुद्धको जीवनकालमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व अरिन्दम नाम गरेको देशमा विजितावी नामक राजा थियो ।

लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको खबर प्राप्त हुने वित्तिकै बोधिसत्त्व विजितावीले फुस्स बुद्ध दर्शनार्थ पुगेका थिए । उनले बुद्ध प्रमुख सबै भिक्षुहरूलाई वर्षावास ३ महिना सम्म भोजन दान गरेका थिए । भगवान् बुद्ध फुस्सको तर्फबाट उपदेश सुनी उनको मनमा वैराग्य भाव उत्पन्न भएको कारणले बोधिसत्त्व विजितावी राजाले राज्य त्याग गरी भिक्षु भए । भिक्षु भेषमा उनले विभिन्न धर्मग्रन्थ त्रिपिटक आदि अध्ययन गरी बुद्ध धर्मलाई श्रद्धापूर्वक प्रचार प्रसार गरे । ध्यान भावना बृद्धि गर्दै बोधिसत्त्व भिक्षुले समापत्ति ८ वटा र अभिज्ञा ५ वटा पनि प्राप्त गरे ।

यसरी बुद्ध शासन प्रति अति श्रद्धावान् व्यक्ति देखी प्रभावित हुनु भएका फुस्स बुद्धले यिनीले अनागत (भविष्य) को धर्म क्षेत्रमा के कस्तो योगदान दिन सक्षम हुनेछ भनी अनागतंश ज्ञान चक्षु द्वारा हेर्नु भयो । तब बुद्धले थाहापाउनु भयो— “यिनी भद्रकल्पमा गौतम गोत्रको शाक्य कुलमा शाक्य मुनी बुद्धको नामले प्रख्यात हुनेछ ।”

अनि फुस्स तथागतले विजितावी बोधिसत्त्वलाई उनकै अगाडि यस भविष्य वाणी प्रकाश पार्नु भयो । यस भविष्यवाणी सुनी विजितावी बोधिसत्त्व अति प्रशन्न भए । उनी बुद्ध शिक्षा प्रचार कार्यमा अझ बढि योगदान पुऱ्याए । आफ्नो पारमिता धर्म पूरा गर्दै उनीले एकदिन ब्रह्मलोकमा जन्म लिए ।

सार कल्प

२२) विपस्सी बुद्ध

विपस्सी बुद्ध २८ जना तथागतहरूको क्रममा बाइसौं बुद्ध हुनु हुन्छ । उहाँ सारकल्पको बुद्ध हुनु भएको कारणले यस कल्पमा उहाँ एक जना मात्र बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको थियो ।

यो भन्दा पहिलो कल्प मन्द कल्पमा आउनु भएका तथागतहरू तिस्स र फुस्स बुद्धहरूले थुप्रै प्राणीहरूलाई उद्धार गरी परिनिर्वाण हुनुभएका थिए । विस्तारै मानिसहरूको चित्तमा धर्मचेतना कम हुँदै गएको कारणले उनीहरूको आयु क्षय हुँदै गई मन्द कल्प पनि लोप भयो । मन्द कल्प लोप भइसकेपछि अनन्त समयसम्म सून्य कल्प उत्पन्न भए । क्रमैसंग सून्य कल्प पनि नाश हुँदै गयो । त्यसपछि लोकमा सारकल्प उत्पन्न भयो । सारकल्प उत्पन्न भएपछि मानिसहरूको आयु असंख्य वर्ष सम्म पुगिसकेको थियो । असंख्य वर्ष आयु सम्म बाँच्न पाएका मानिसहरूले संसारको त्रिलक्षण स्वभाव (अनित्य, दुःख र अनात्म) लाई बुझ्न नसकी उनीहरूको मनमा विस्तारै म, मेरो र मलाई भन्ने धारणाले

ठाउँ लिई क्लेशको मात्रा बढ्दै जान थाल्यो । फलस्वरूप क्लेशयुक्त चित्तको अधिनमा रहेका मानिसहरूले पाप कर्मका बीज रोप्दै गए । यसरी पाप कर्म बढ्दै गएको कारणले मानिसहरूको आयु प्रमाण सय वर्षमां एक वर्षको दरले घट्दै गई आखिरमा ८० हजार वर्ष सम्मको आयुमा पुग्यो । विपस्सी बुद्ध हुनका लागि सम्पूर्ण पारमिता पूरा गरिसके पछि बोधिसत्त्व तुसिता भूवनमा रहनु भएको थियो । यही समय ३३ कोटी देवताहरू बोधिसत्त्व समक्ष आई उहाँलाई मनुष्य लोकमा बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भई जगत संसार उद्धार गर्ने समय आएको विषयमा प्रार्थना गर्न आए । देवताहरूको प्रार्थना सुनी विपस्सी बोधिसत्त्वले पञ्च महाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कूल र मातु आयुपरिच्छेद) गर्नुभयो । तब उहाँले मनुष्य लोकमा माथि उल्लेखित पाँच वटा नै महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरू पूर्ण भइरहेको देख्नु भयो । त्यसैले बोधिसत्त्व तुसिता भूवनबाट ओर्लनु भई मनुष्यलोकको अति समृद्धशाली बन्धुमती देशका राजा बन्धुमाकी अग्र महारानी बन्धुमतीको गर्भमा प्रवेश हुनुभयो । दश महिना गर्भ पूरा भएपछि वैशाख पूर्णिमाको दिन बन्धुमती देशको वगैँचामा जन्म हुनुभयो ।

राजकुमारको लक्षणहरू अनुसार उहाँलाई विपस्सी भनी नामाकरण गरियो । यौवनावस्था पुगिसकेपछि राजकुमार विपस्सीलाई रमणिय वातावरणमा सुख सुविधा पूर्ण जीवन विताउनको लागि ३ वटा मौसम अनुसारको ३ वटा दरवारहरू निर्माण गरिदियो । ती दरवारहरूको नाम यसरी थियो— (१) नन्द (२) सुनन्द र (३) सिरीमा ।

विपस्सी राजकुमारलाई उहाँका मातापिताले सुदस्सा देवी नामक युवराज्ञीका साथ एकलाख बीसहजार सेविकाहरूको समूहको उपस्थितिमा विवाह कर्म सम्पन्न गरिदियो । युवराज्ञी प्रमुख अन्य एकलाख बीस हजार सेविकाहरूसंग रही बोधिसत्त्व विपस्सीले ८ हजार वर्ष सम्म उक्त ३ वटा दरवारमा लौकिक सुख भोग गर्नुभयो । सुदस्सा देवी युवराज्ञीको तर्फबाट विपस्सी राजकुमारलाई समवत्तक्खन्ध नामक पुत्र रत्न प्राप्त भयो । पुत्र रत्न प्राप्त भएपछि राजकुमार विपस्सीको मनमा वैराग्य भावना जाग्न थाल्यो ।

एकदिन नगर परिक्रमा गर्न जानुभएको समयमा उहाँले चार निमित्तहरू (वृद्ध व्यक्ति, रोगी व्यक्ति, मृत व्यक्ति, र त्यागी व्यक्ति) देखेपछि त भन्न उहाँको मनमा वैराग्य चित्तले ओतप्रोत हुँदै पञ्चकाम सुख सबै नक्कलि एवं भ्रमपूर्ण सुख भन्ने जानी सांसारिक दुःख भय देखेर तर्सनु भयो । चार निमित्तलाई देख्ने वित्तिकै उहाँको शरीरको सबै भागमा भूकम्प आएको महसूस गर्नुभयो । कल्प नै आगलागी भए जस्तै तर्सनु भयो ।

त्यसपछि उहाँले घोडाले तान्ने रथमा बसी महाभिनिष्क्रमण गर्नुभयो । विपस्सी बोधिसत्त्वले गृह त्याग गर्नु भएको देखी उहाँसँगै ८४ हजार मानिसहरूको मनमा पनि वैराग्य भाव उत्पन्न भई राजकुमार सँगै गृहत्याग गरेर बाहिरिए ।

विपस्सी बोधिसत्त्वले उनीहरूसंग रही ८ महिनासम्म दुष्कर चर्या गर्नु भयो ।

एकदिन विशाख नक्षत्र, वैशाख पूर्णिमाको दिन सुदर्शना नाम गरेकी महाजनपुत्रीले उहाँलाई क्षीर भोजन दान दिन ल्याइन् । विपस्सी बोधिसत्त्वले यस भोजन ४९ गाँस गरी सेवन गर्नुभयो । त्यसपछि सुजात नाम गरेका कृषकले उहाँलाई आठ मुट्टा घाँस, दान दिन ल्याए । बोधिसत्त्व विपस्सीले उक्त घाँस पातली वृक्षमा ओछ्याउनु भयो । घाँस ओछ्याउनु भएपछि त्यहाँ ५३ फीट लामो आशन उत्पन्न भयो ।

त्यसपछि बोधिसत्त्वले आशनमा वस्तु हुँदै ४ वीर्य प्रस्तुत गरी यसरी संकल्प गर्नुभयो— “मेरो रगत मासु सुकेर गएपनि, हड्डी चूर्ण भएर गएपनि, नसाहरू नै चुँडे पनि जब सम्म बोधिज्ञान प्राप्त हुँदैन, तब सम्म मै यस आशनबाट उठ्ने छैन । विपस्सी बोधिसत्त्वले यसरी अधिस्थान गरी उक्त आशनमा विराजमान भई ध्यान मग्न हुनुभयो ।

घाम अस्ताउनु अघि नै बोधिसत्त्वले पञ्चमारलाई पराजित गरी क्रमैसंग ३ वटा ज्ञानहरू (पुब्बेनिवास्सानुसत्ति-ज्ञान, दिब्ब चक्षु ज्ञान र आसवक्खय ज्ञान) प्राप्त गर्नु भयो । यसरी नै रात्रीको अन्तिम याममा बोधिज्ञान प्राप्त गरी उहाँ बुद्ध बन्न सफल हुनुभयो ।

बोधिज्ञान प्राप्त गर्नु भएपछि विपस्सी बुद्धले ४९ दिन सम्म केही पनि आहार सेवन नगरीकन बोधिवृक्ष वरिपरि सात विभिन्न स्थानहरूमा सात सात दिन रहनु भई सप्तसप्ताह विताउनु भयो । यस ४९ दिन सम्म उहाँले

आफूले प्राप्त गरेको बोधिज्ञान विषयमा विचार मग्न रहनु भएको थियो ।

४९ दिन पश्चात् बोधिज्ञान विषयमा विचार गर्ने कार्य जब सम्पन्न भयो, तब उहाँलाई भोक लागेको महशूस हुन थाल्यो । अनि नदीमा जानुभई दतिवन गरी मुख धुनुभयो । त्यसपछि प्राप्त भएको आहार सेवन गर्नुभयो ।

यस समय ब्रह्मा विपस्सी बुद्ध समक्ष आई जगत संसार उद्धार गर्ने हेतु धर्मदेशना गर्नुहुन प्रार्थना गर्न आए । त्यसरी विपस्सी बुद्धले आफ्नो बुद्ध ज्ञानले हेर्नु भएपछि उहाँले आफुसंगै गृहत्याग गरेका उहाँकी सानी आमाको पुत्र खन्ध राजकुमार र पुरोहितको पुत्र तिस्स प्रमुख अन्य थुप्रै मानिसहरूलाई मृगदावन वगैचामा धर्मचक्र, प्रवर्तन गर्नुभयो । विपस्सी बुद्धको धर्मदेशना सुनी थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरू संसार दुःखबाट मुक्त भए ।

विपस्सी बुद्ध संग सम्बन्धित अन्य केही प्रमुख विवरणहरू-

- अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु खन्ध र भिक्षु तिस्स
- अग्रश्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी चन्दा थेरी
भिक्षुणी चन्दमिता थेरी
- नीजि सेवक - भिक्षु अशोक
- मुख्य उपासकहरू - पुनवस्सुमित्त र नाग
- मुख्य उपासिकाहरू - सिरीमा र उत्तरा
- विपस्सी बुद्धको शरीरको उचाई - ८० फीट

- विपस्सी बुद्धको रश्मी - ६ वर्ण रश्मी सात योजन दूरी सम्म फैलिरहन्थ्यो ।
- विपस्सी बुद्धको आयु - मानिसहरूको आयु लंगभग ८० हजार वर्षको हुँदा उहाँ जन्मनु भएको ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

विपस्सी, बुद्धको जीवनकालमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व ऋद्धि शक्ती र तेजले सम्पन्न अटुल नाम गरेको नागराजा थिए । लोकमा विपस्सी बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको खबर पाएको कारणले उनी आफ्ना परिवार साथमा लिई विपस्सी तथागतको तर्फबाट धर्म देशना सुन्न आएका थिए ।

विपस्सी तथागतबाट धर्म देशना सुनेपछि मन प्रसन्न भई नागराजा अटुल नागलोकमा गएर सप्तरत्नको धर्मशाला बनाई बुद्धलाई निमन्त्रणा गरी ७ दिन सम्म प्रसन्न चित्तले भोजन दान गर्‍यो । बुद्धलाई भोजन दान दिँदा अनेक प्रकारका बाजा गाजा बजाई पूजा गरेका थिए । यसरी विचित्र प्रकारको श्रद्धाले युक्त भई पूजा भक्ति चढाउँदै दान कार्य सम्पन्न गरेको कारणले विपस्सी बुद्धले यस नागराजा भविष्यमा के हुने होला भनी अनागतंश ज्ञान प्रयोग गरी हेर्नु भएको अवस्थामा भद्र कल्पमा उक्त नागराजा गौतम गोत्रको शाक्य कुलमा जन्म लिई शाक्य मुनि बुद्धको रूपमा प्रख्यात हुनेछ भन्ने यथार्थता छर्लङ्ग भयो ।

त्यसपछि विपस्सी बुद्धले अटुल नागराजा बोधिसत्त्वलाई यस यथार्थ सत्यता विषयमा भविष्यवाणी गर्नुभयो । बुद्धबाट आफ्नो विषयमा यस्तो राम्रो भविष्यवाणी सुन्न पाएको कारणले अटुल नागराजा बोधिसत्त्व अति प्रसन्न भई रातो दिन होशियारी पूर्वक (अप्रमादी भई) पारमी धर्म पूरा गर्नुहुँदै भोगवती नाम गरेको नागलोकमा फर्कनु भयो । यस भोगवती नागलोक नागलोकहरू मध्ये सबभन्दा सम्पन्न उच्च र श्रेष्ठ नागलोकको रूपमा चिनिने गरिन्छ ।

मन्द कल्प

२३) सिखि बुद्ध

सिखि बुद्ध २८ जना तथागतहरूको क्रममा २३ औं तथागत हुनुहुन्छ । उहाँ मन्दकल्पमा प्रथम पटक उत्पन्न हुनुभएका बुद्ध हुनुहुन्छ । यस मन्दकल्पमा दुईजना बुद्धहरू क्रमैसंग यसरी उत्पन्न हुनुभएका थिए ।

(१) सिखि बुद्ध

(२) वेस्सभू बुद्ध

विपस्सी बुद्धले थुप्रै प्राणीहरू उद्धार गरिसक्नु भएपछि समय वित्दै गई उहाँ परिनिर्वाण हुनुभयो । बुद्ध परिनिर्वाण हुनु भएपछि मानिसहरूको चित्तबाट विस्तारै धार्मिक चेतना लोप हुँदै गए । फलस्वरूप उनीहरूको आयु पनि क्षय हुँदै गई ८० हजार वर्षबाट क्रमशः घट्दै गई १० वर्ष सम्मको मात्र आयु हुन पुग्यो । यसरी सारकल्प पनि नाश भयो सार कल्प नाश भएपछि लोकमा क्रमैसंग ५९ वटा सून्यकल्पहरूको आगमन भइराख्यो । सून्यकल्प पनि क्रमशः नाश हुँदै गएपछि मन्दकल्प उत्पन्न भयो । मन्द कल्प—उत्पन्न भएको अवस्थामा मानिसहरूको आयु असंख्य वर्ष सम्म पुगिसकेको थियो ।

असंख्य वर्ष सम्म बाँच्ने आयु पाएका मानिसहरूले संसारको यथार्थ अनित्य स्वभाव धर्मलाई चिन्न र बुझ्न सकेनन् । त्यसैले उनीहरूको मन विस्तारै लोभ, द्वेष, र मोह आदि क्लेशहरूले दूषित हुँदै गयो । फलस्वरूप उनीहरूले अधार्मिक कार्यहरू गर्न थाले । यही कारणले गर्दा मानिसहरूको आयु सय वर्षमा एक वर्ष घट्दै गई आखिर जम्मा ७० हजार वर्ष सम्मको आयुमा पुग्यो । यस समय सिखि बुद्ध हुने बोधिसत्त्व बुद्ध हुनको लागि पारमिता पूरा गरी तुसिता भूवनमा रहनु भएको थियो । यही समय देवताहरूको समूहले उहाँलाई बुद्ध हुनुभई जगत संसार उद्धार गर्ने समय आएको विषयमा प्रार्थना गर्न आएका थिए । सिखि बोधिसत्त्वले देवताहरूको यस प्रार्थनालाई विचार गरी आफ्नो ज्ञान चक्षुले एकपटक पञ्चमहाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कुल, मातृ आयु परिच्छेद) गर्नु भएपछि मनुष्य, लोकमा यी पाँचवटा तत्त्वहरू पूरा भईरहेको तथ्यलाई थाहा पाउनु भयो ।

त्यसपछि सिखि बोधिसत्त्व तुषिता भूवनबाट मनुष्य लोकमा ओर्लनु भई अरूपावती नाम गरेको देशमा अरूपावन्त राजाकी प्रभावती नाम गरेकी अग्र महारानीको गर्भमा प्रवेश गर्नु भयो । गर्भ रहेको दश महिना पूरा भएपछि वैशाख पूर्णिमाको शुभ दिनमा निसभ नाम गरेको मंगल वगैँचामा बोधिसत्त्वको जन्म भयो ।

बोधिसत्त्व जन्मपछि उहाँलाई सिखि” भनी नामाकरण गरियो । सिखि बोधिसत्त्व यौवन अवस्थामा पुग्नु भएपछि उहाँलाई ३ वटा मौसमहरू अनुसार अनुकुल मिलाई रहनको

लागि ३ वटा दरवारहरू बनाइए । ती दरवारहरूको नाम यसरी रहेका छन्-

- (१) सुचन्दकसिरी दरबार (२) गिरीयस दरबार
(३) नारीवसभ दरबार

सिखि बोधिसत्त्वलाई उहाँका मातापिताले सब्बकामा नामक युवराज्ञीका साथ २४ हजार सेविकाहरू समूहको उपस्थितिमा विवाहकर्म सम्पन्न गराइयो । युवराज्ञी प्रमुख अन्य सेविकाहरूका साथ सिखि बोधिसत्त्वले ती ३ वटा दरवारहरूमा रहनु भई ७ हजार वर्ष सम्म काम सुख भोग गर्नु भयो । एकदिन सब्बकामा युवराज्ञीको तर्फबाट एक पुत्ररत्न जन्म भयो । उक्त पुत्रलाई अटुल भनी नामाकरण गरियो । त्यसपछि अटुल बोधिसत्त्वको मनमा वैराग्य भावना जाग्न थाल्यो ।

एकदिन उहाँ नगर परिक्रमाको क्रममा दरबार बाहिर घुम्न जानु भएको थियो । अचानक उहाँले बाटोमा चारवटा विचित्र दृष्यहरू देख्नु भयो । ती यसरी थिए-

- वृद्ध व्यक्ति - मृत व्यक्ति
- रोगी व्यक्ति - त्यागी व्यक्ति

माथि उल्लेखित चारवटा निमित्तहरू देख्नु भएपछि सिखि बोधिसत्त्वको मनमा अझ विरक्त भावले स्थान ओगट्न थाल्यो ।

एकदिन सिखि बोधिसत्त्वले मंगल हात्ति चढी महाभिनिष्क्रमण गर्नु भयो । सिखि बोधिसत्त्वले महाभिनिष्क्रमण गर्नुभएको देखेर अन्य ३७ लाख मानिसहरूले यसरी विचार

गर्न थाले- “सिखि राजकुमारले त्यत्रो लौकिक सुखलाई तुच्छ ठानी राज दरवार त्यागी जानु भयो भने हामी जस्तो मानिसको यो सुख ऐश्वर्यको त केही मूल्य छैन ।” यति सोची उनीहरू संसार भय देखेर डराउन थाले । फलस्वरूप उनीहरूले पनि बोधिसत्त्व संग संगै गृहत्याग गरी गए । सिखि बोधिसत्त्वले यी ३७ लाख मानिसहरूसंग रही ८ महिना सम्म दुष्कर चर्या गर्नुभयो ।

वैशाख पूर्णिमाको दिन सुदर्शना निगमकी पियदस्सी नाम गरेकी एक नारीले सिखि बोधिसत्त्वलाई क्षीर दान दिन ल्याएकी थिइन् । उक्त क्षीर भोजन बोधिसत्त्वले ४९ गाँस गरेर खानु भयो । त्यसपछि अनोमदस्सी ऋषीले दान दिएको ८ मुट्टा घाँस पुण्डरिक वृक्ष मुनि विछ्याई चार वीर्य अंगलाई प्रस्तुत गरी अधिस्थान गर्दै बसी ध्यान गर्नुभयो । अधिस्थान गरी बस्नु भएपछि देवपुत्र मार आदि पञ्चमारलाई जिती रात्रीको प्रथम, द्वितीय र तृतीय याममा क्रमशः पूर्वानुस्मृति (पूर्व जन्मको घटनाहरू थाहा पाउन सक्ने क्षमता) । ज्ञान, च्युतोत्पत्ति ज्ञान (उत्पत्ति र विनाश विषयमा थाहा पाउन सक्ने ज्ञान) र आश्रवक्षय ज्ञान (प्रतित्य समुत्पाद विषयमा थाहा पाउने ज्ञान) आदि लाभगरी बोधिज्ञान प्राप्त भयो । यसरी उहाँ सर्वज्ञ बुद्ध बन्न सफल हुनुभयो ।

सर्वज्ञ बुद्ध हुनु भएपछि उहाँले ४९ दिन सम्म बोधिवृक्ष परिसरमा विताई केही पनि आहार सेवन नगरी आफूले प्राप्त गरेको बोधिज्ञानलाई विस्तृत रूपले अनुसन्धान गरिरहनु भयो ।

४९ दिन पछि क्षीर भोजनको शक्ति क्षीण हुँदै गयो । बोधिज्ञान विषयमा विस्तृत अध्ययन गर्ने कार्य पनि सम्पन्न भयो । त्यसपछि भगवान् बुद्धले भोक लागेको महशुस गर्नु भयो । त्यसैले उहाँले नदीमा गई दतिवन गरी मुख धुनुभयो । दानबाट प्राप्त भएको आहार सेवन गर्नु भयो । त्यसपछि आफूले प्राप्त गरेको बोधिज्ञान कसलाई बताए उचित होला भनी ज्ञान दृष्टिले हेर्नु हुँदा बढि भन्दा बढि मानिसहरू क्लेशको कारणले अज्ञानी भइरहेको देखी यी क्लेशको अधिनमा रहेका मानिसहरूले बोधिज्ञान जस्तो गम्भिर विषयलाई बुझ्न सक्ने छैनन् भनी निराश हुनुभयो । यो देखी ब्रह्मा आउनु भई संसारमा क्लेश कम भएका गम्भीर ज्ञान बुझ्न सक्ने मानिसहरू पनि विद्यमान रहेको हुनाले उनीहरूलाई धर्मदेशना गरी जगत संसार उद्धार गर्नहुन प्रार्थना गर्नुभयो । ब्रह्मादेवको प्रार्थना अनुसार सिखि बुद्धले आफ्नो बुद्ध ज्ञानले निरिक्षण गर्नुभयो । तब उहाँले उहाँसंगै वैराग्य चित्त उत्पन्न गरी गृहत्याग गरेर निस्केका क्लेश कम भइसकेका मानिसहरूलाई देख्नु भयो । त्यसैले उहाँ अरूणवती देश नजिकको मिगाजिन नाम गरेको बगैचामा जानु भई उहाँसंगै गृहत्याग गर्नुहुने मानिसहरू र अन्य थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरूलाई धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । सिखि बुद्धबाट धर्मदेशना सुनेका थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरू मार्गफलमा प्रतिस्थित भए ।

यसरी सिखि बुद्धले गाँउ र नगरहरूमा घुमफिर गर्नुहुँदै, आफ्ना श्रावक संघहरूलाई पनि विभिन्न स्थानहरूमा

धर्म प्रचार गराउनु भएको कारणले उहाँको थुप्रै संख्यामा श्रावक, श्राविका लगायत उपासक र उपासिकाहरूको समूह संगठित भए ।

सिखि बुद्धसंग सम्बन्धित अन्य केही प्रमुख विवरणहरू -

अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु अभिभू र भिक्षु सम्भव

अग्र श्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी सखीला थेरी

भिक्षुणी पदुमा थेरी

निजी सेवक - भिक्षु खेमंकर

मुख्य उपासकहरू - सिरिवड्ड र चन्द

मुख्य उपासिकाहरू - चित्ता र सुगुत्ता

सिखि बुद्धको शरीरको उचाई- ७० फीट अग्लो

सिखि बुद्धको रश्मि - सधैं ३ योजन सम्म फैलिरहन्छ

सिखि बुद्ध मानिसहरूको आयु ७० हजार वर्षको हुँदा जन्म

लिनु भएको थियो ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

सिखि बुद्धको जीवनकालमा भविष्यमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व परियुत्त नामक देशका अरिन्दम नाम गरेका राजा थिए । धर्मप्रचारको सिलसिलामा एकदिन सिखि बुद्ध परियुत्त देशमा पुगनु भएको थियो । सिखि बुद्ध सवारी हुने थाहा पाएर नै राजा अरिन्दम त्यहाँ उपस्थित हुनुभई बुद्धलाई स्वागत गरी, बुद्ध प्रमुख उहाँका श्रावक संघलाई पनि श्रद्धापूर्वक ७ दिनसम्म निमन्त्रणा गरी भोजन दान गर्नु भएको थियो । त्यति मात्र होइन उहाँ बोधिसत्त्वले बुद्ध प्रमुख श्रावक

संघलाई निमन्त्रणा गरेको सातौं दिनमा खोमयोम देशबाट भिकाइएको रेशमी आदि असल जातका कपडाहरूको चीवर सिलाउन दिई दान गर्नुभयो । त्यसको साथसाथै बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघलाई हात्ति, घोडा आदि समेत दान दिनुभयो । राजा अरिन्दमको यस्तो श्रद्धा देखी आश्चर्य चकित रहनु भएका सिख बुद्धले अरिन्दम राजा भविष्यमा के हुने होला भनी अनागतंश ज्ञान द्वारा हेर्नु भएको अवस्थामा उहाँ भद्रकल्पमा गौतम गोत्रको शाक्य कुलमा जन्मनु भई शाक्य मुनी बुद्धको नामले प्रख्यात हुने यथार्थतालाई देख्नु भयो । अरिन्दम बोधिसत्त्वले बुद्धत्व प्राप्त गर्नको लागि नै यसरी पारमिता पूरा गरिरहनु भएको कुरालाई सिख बुद्धले थाहा पाउनु भयो । त्यसैले सिख बुद्धले तुरून्त नै अरिन्दम बोधिसत्त्वको सामु यस उत्तम विषयको भविष्यवाणी गर्नुभयो । यस भविष्यवाणी सुनी राजा अरिन्दम भोली नै बुद्ध हुने व्यक्तिले जस्तै आफ्नो चित्तलाई अप्रमादी पूर्वक उचित रूपले बसमा राख्दै पारमी धर्म पूरा गर्नुहुँदै परलोक हुनुभयो ।

मन्द कल्प

२४) वेस्सभू बुद्ध

वेस्सभू बुद्ध २८ जना बुद्धहरूको क्रममा २४ औं बुद्ध हुनुहुन्छ । उहाँ मन्दकल्पको अन्तिम बुद्ध हुनुहुन्छ । सिखि बुद्ध परिनिर्वाण हुनुभएपछि बुद्ध शासन लोप भएको कारणले मानिसहरूको मनमा धेरैजसो अधर्म चेतनाले ठाउँ लिन थाल्यो । यसको परिणाम स्वरूप मानिसहरूको आयु ७० हजार वर्षवाट घट्दै गई १० वर्ष सम्ममा पुगियो ।

दश वर्ष सम्म मात्र आयु भएका कलियुगका धेरै जसो मानिसहरूलाई खाना खान नपाउने समस्याले सताउने भएकोले उनीहरूमध्ये बलियाले निर्बल व्यक्तिलाई मारी उनीहरूको मासु खान थाले । पृथ्वीमा यस्ता कुकर्महरू बढ्दै गएको हेर्न नसक्ने, यस्ता कुकर्म गर्न नरूचाउने र आफुमाथि अरूले कुकर्म गराउन नचाहने धर्म चित्त बाँकी रहेका मानिसहरू आफ्नो सुरक्षार्थ जंगलमा लुक्न गए । उनीहरू जंगलमा रही त्यहाँका रूखका पातहरू र कन्दमूल

मात्र सेवन गरी जीविका गर्न थाले । क्रमशः उनीहरूको स्वच्छ चेतनाले युक्त व्यवहारको कारणले उनीहरूले २० वर्ष सम्मको आयु भएका सन्तान जन्माए । यसरी संसार भय देखेर डराउने स्वभाव र पाप कार्य गर्ने देखि डराउने मानिसहरूको चित्तमा स्वभावतः धर्म चित्तले ठाउँ लिन थाल्यो । फलस्वरूप मानिसहरूको आयु दोब्बर हिसाबले बृद्धि हुँदै गए । यो क्रम बढ्दै गई मानिसहरूको आयु असंख्य वर्ष सम्म पनि पुग्यो । यो समय सत्य युग भएको कारणले मानिसहरूको चित्त एकदम निर्मल रह्यो । तर मानिसहरूको आयु धेरै नै लामो भएको कारणले उनीहरूले एकदिन मृत्यु हुनु पर्ने संसारको स्वभाव धर्मलाई समेत सम्झन सकेनन् । त्यसैले उनीहरूको मनमा विस्तारै अहंकारले ठाउँ लिन थाल्यो । अहंकारको वसमा पुगी म र मेरो भन्ने स्वार्थ चित्त उत्पन्न भई अन्य विभिन्न कुवानीहरू उत्पन्न भई चित्त क्लेशयुक्त दूषित हुँदै गए । यसकारणले मानिसहरूको आयु सय वर्षमा एक वर्ष घट्दै गई ६० हजार वर्ष सम्मको हुन पुग्यो ।

यस अवस्थामा वेस्सभू बुद्ध हुने बोधिसत्त्व बुद्ध हुनको लागि सबै पारमिता पूरा गरिसकेपछि तुषिता भूवनमा रहनु भएको थियो । उहाँसमक्ष अन्य थुप्रै देवताहरूको समूह उपस्थित भई संसार भवचक्रमा परी दुःख पाइरहेका मानिसहरूको उद्धार गर्ने समय आइपुगेको विषयलाई प्रस्तुत गर्दै उहाँलाई बुद्ध हुनका लागि पृथ्वीमा

जन्म भईदिनहुन प्रार्थना गरे । देवताहरूको प्रार्थनालाई मनन गर्नुहुँदै वेस्सभू बोधिसत्त्वले आफ्नो ज्ञानले पञ्चमहाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कूल, मातु आयु परिच्छेद) हेर्नुभयो । उहाँले मनुष्यलोकमा यी पाँच तत्त्वहरू पूर्ण भइरहेको देख्नु भयो । त्यसैले उहाँ तुषिता भूवनबाट ओर्लनु भई मनुष्य लोकको अनोमा देशका राजा सुपतितकी अग्रमहारानी यशवतीको गर्भमा प्रवेश गर्नुभएको थियो ।

दश महिना पूरा भएपछि वैशाख पूर्णिमाको दिनमा एक वगैँचामा बोधिसत्त्व वेस्सभूको जन्म भयो । बोधिसत्त्वको प्रसन्न अनुहारलाई दृष्टिगत गरी वस्सभूको अर्थ प्रयोग गरी उहाँको नाम वेस्सभू राखियो ।

क्रमैसंग वेस्सभू बोधिसत्त्व हुकँदै गई यौवनावस्थामा पुगिसकेपछि उहाँलाई तीन वटा ऋतुहरू अनुसार अनुकुल हुनेगरी रहनको लागि तीनवटा दरबारहरू विभिन्न नामाकरण गरी बनाईदिएको थियो ।

- (१) रूची दरबार
- (२) सुरूची दरबार
- (३) इतिवड्ढन दरबार

वेस्सभू बोधिसत्त्वलाई युवराज्ञी सुमीत्रा देवी संग ३० हजार सेविकाहरूको समुपस्थितीमा विवाह गरिदिएको थियो । उहाँले युवराज्ञी प्रमुख ती सेविकाहरूसंग माथि उल्लेखित ३ वटा दरबारमा ६ हजार वर्ष सम्म रहनु भई भौतिक सुख ऐश्वर्य भोग गर्नु भयो ।

एकदिन युवराज्ञी सुमीत्रा देबीको तर्फबाट पुत्र रत्न जन्मियो । उक्त बालकलाई सुपबुद्ध नामाकरण गरियो । त्यसपछि वेस्सभु बोधिसत्त्वको मनमा वैराग्य चित्त उत्पन्न हुन थाल्यो ।

एकदिन नगर परिक्रमाको लागि बोधिसत्त्व वाहिर जानु भएको अवस्थामा उहाँले चारवटा निमित्तहरू (बृद्ध, रोगी, मृत व्यक्ति र त्यागी) देख्नु भयो । यस चार प्रकारका दृष्यहरू देखेको दिन देखि बोधिसत्त्व वेस्सभू संसार भय देखेर डराउनु भयो र अझ वैराग्य चित्तले तिब्र रूप लिन थाल्यो ।

त्यसैले एकदिन बोधिसत्त्व वेस्सभू मानिसहरूले बोकेको सुनको खट्मा चढी मंगल बगैँचामा गई प्रव्रजित हुनुभयो । वेस्सभु बोधिसत्त्वले गृहत्याग गर्नुभएको खबर सुनी अन्य ३७ हजार मानिसहरू पनि संसार भय देखेर डराई बोधिसत्त्वको पछि लाग्दै प्रव्रजित भए ।

वेस्सभू बोधिसत्त्वले ६ महिना सम्म घोर दुष्करचर्या गर्नुभयो । एकदिन वैशाख पूर्णिमाको दिन सुचित्त नाम गरेको निगमकी सिरीवडढना नाम गरेकी नाग कन्याले दान दिएको क्षीर भोजन ४९ गाँस गरी सेवन गर्नुभयो । त्यसपछि नरेन्द्र नागराजाले दान दिएको आठ मुट्टा घाँस दान लिनु भई यसलाई शाल वृक्ष मुनि ओछ्छ याउनु भयो । त्यसपछि उक्त वृक्ष मुनि ४० फीट लामो आशान उत्पन्न भयो । वेस्सभू बोधिसत्त्वले ४ वीर्य अगाडि सार्नुहुँदै यसरी प्रतिज्ञा गर्नुभयो— “जब सम्म मैले

बोधिज्ञान प्राप्त गर्न सक्ने छैन, तब सम्म मेरो मासु, रगत सुकेपनि, हाड चूर्ण भएर भएपनि, नशा चूँडिए पनि यस आशनबाट उठ्ने छैन ।”

यसरी अधिस्थान गर्नुहुँदै बोधिसत्त्व उक्त आशनमा विराजमान हुनुभई ध्यान गर्नुभयो । उहाँले अधिस्थान गर्नुभएपछि देवपुत्र मार आदि पञ्चमारलाई दमन गर्नुभयो । त्यही रातको विभिन्न तीन यामहरूमा क्रमशः पूर्वानुस्मृति ज्ञान, च्यूतोत्पत्ति ज्ञान, र आश्रवक्षय ज्ञान सहित बोधिज्ञान प्राप्त गरी बुद्ध हुनुभयो ।

बोधिज्ञान प्राप्त गर्नुभएपछि उहाँले बोधिवृक्ष मुनि ४९ दिन (सप्तसप्ताह) सम्म रहनु भई बोधिज्ञान विषयमा विस्तृत अध्ययन गर्नुभयो । ४९ दिन पश्चात् उहाँले नदीमा गई दत्तिवन गरी मुख धोइसकेपछि प्राप्त भएको आहार सेवन गर्नुभयो । त्यसपछि उहाँले प्राप्त गर्नुभएको शुष्म ज्ञान संसारका मन्द बुद्धि भएका र अज्ञानी मानिसहरूलाई कसरी बुझाइदिने होला भनी निराश हुनुभयो । यहीबेला ब्रह्मा आई संसारमा ज्ञान बुझ्न सक्ने र क्लेश कम भएका मानिसहरू पनि भएको विषय प्रस्तुत गर्दै वेस्सभू बुद्धलाई धर्मदेशना गर्नुभई जगत संसार उद्धार गरिदिनहुन प्रार्थना गर्नुभयो ।

ब्रह्माको प्रार्थना सुनी वेस्सभू बुद्धले कसलाई धर्मदेशना गर्दा उचित होला भनी बुद्ध ज्ञानद्वारा निरीक्षण गर्नुभयो । तब उहाँले उहाँका भाईहरू (सानीआमाकापुत्रहरू) राजकुमार शोभन र राजकुमार उत्तर दुबैलाई देख्नु

भयो । तब उहाँ आकाश मार्गबाट उडेर अनुपम देश नजिक वरूण वगैचामा ओर्लनु भई बगैचा प्रमुखलाई शोभन राजकुमार र उत्तर राजकुमारलाई बोलाउनु पठाउनु भयो । त्यसपछि राजकुमारहरू प्रमुख थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरूलाई धर्म चक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । वेस्सभू बुद्धको तर्फबाट धर्मदेशना सुनेका राजकुमारहरू सहित थुप्रै देव ब्रह्मा र मनुष्यहरूले मार्गफल प्राप्त गरे । यसरी वेस्सभू बुद्धले गाउँ-गाउँ, नगर-नगरमा धर्म प्रचार गर्नुहुँदै उहाँका थुप्रै श्रावक-श्राविकाहरू लगायत उपासक र उपासिकाहरू संगठित भए ।

यसरी वेस्सभू बुद्धको जीवन कालमा अग्र श्रावक, अग्र श्राविका पद प्राप्त गर्न सफल भिक्षु भिक्षुणी र प्रमुख पद प्राप्त गर्न सफल उपासक, उपासिकाहरू लगायत बुद्धको संक्षिप्त परिचय यसरी रहेको छ-

- ◆ वेस्सभू बुद्धको उचाई - ६० फुट अग्लो ।
- ◆ वेस्सभू बोधिसत्त्व मानिसहरूको आयु ६० हजार वर्ष भएको समयमा जन्म लिनु भएको थियो
- ◆ नीजि सेवक - भिक्षु उपशान्त
- ◆ अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु शोण र भिक्षु उत्तर
- ◆ अग्र श्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी रामा थेरी र भिक्षुणी समला थेरी
- ◆ प्रमुख उपासकहरू - सोत्थिक र रम्म
- ◆ प्रमुख उपासिकाहरू - गौतमी र सिरीमा

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

वेस्सभू बुद्धको जीवनकालमा भविष्यमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व सरभ नाम गरेको देशका सुदस्सन नाम गरेको राजा हुनुहुन्थ्यो । एकदिन वेस्सभू बुद्धले धर्म प्रचार गर्नुहुँदै सरभ देशमा पुग्नु भयो । भगवान बुद्ध आफ्नो देशमा आइपुग्नु हुने खबर पाएको कारणले राजा अति हर्षित हुँदै उहाँलाई स्वागत गर्नको लागि तयार रहनु भयो । भगवान बुद्ध आइपुग्नु भएपछि उहाँलाई धुमधाम स्वागत गरी बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघका सबै भिक्षुहरूलाई भोजन निमन्त्रणा गरी दान धर्म गर्नु भयो । त्यति मात्र होइन सरभ देश नजिकको भूमीमा भगवान बुद्धलाई गन्धकुटी विहार पनि बनाइदिनुभयो । भगवान बुद्ध सहित भिक्षु संघलाई आवश्यक सबै चतुप्रत्यय पनि पूरा गरिदिनुभयो । त्यसपछि राज्य सुख आदि लौकिक सुखलाई तुच्छ, थानी विरक्त भाव उत्पन्न भएको कारणले बुद्धसंग अनुमति लिनुभई भिक्षुसंघमा प्रव्रजित हुनुभयो ।

भिक्षु हुनुभएपछि ध्यान भावना वृद्धि गर्नहुँदै लौकिक ध्यान पूरा गर्नुभयो । राजा सुदस्सनको यस्तो विचित्र श्रद्धा एवं पवित्र शील स्वभाव देखेर वेस्सभू बुद्धले भविष्यमा यो राजा के हुने होला भनी अनागतंश ज्ञानले हेर्नु भएको अवस्थामा उहाँ ३१ कल्प पछि भद्रकल्पमा गौतम गोत्रको शाक्य कुलमा शाक्यमुनी बुद्धको रूपमा प्रख्यात हुनु हुनेछ भनी थाहा पाउनु भयो । त्यसपछि वेस्सभू बुद्धले राजा

सुदस्सन बोधिसत्त्वलाई पनि यस विषयमा भविष्यवाणी गर्नुभयो । बोधिसत्त्वले आफ्नो विषयमा यस्तो भविष्यवाणी सुन्नु भएपछि अति हर्षित हुँदै आफूले गर्दै रहेको धार्मिक कार्यलाई अझ उत्साह एवं ध्यानपूर्वक अभ्यास गर्नु हुँदै र दश पारमिता धर्मलाई बृद्धि गर्नुहुँदै ब्रह्मलोकमा जन्म लिनुभयो ।

भद्र कल्प

पाँच जना बुद्धहरू उत्पन्न हुने कल्प अर्थात् अति राम्रो कल्प भएको कारणले यस कल्पलाई भद्र कल्प भनिएको हो ।

सिखि बुद्ध र वेस्सभू बुद्ध परिनिर्वाण हुनु भएपछि बुद्ध शासन लोप भई क्रमशः उक्त मन्द कल्प नाश भएर गयो । कल्प नाश भएपछि २९ वटा कल्प सम्म शून्य कल्प नै भइरह्यो । शून्य कल्पमा एकजना बुद्ध पनि उत्पन्न नहुने भएको कारणले नै यस कल्पलाई सून्य कल्प भनिएको हो । क्रमैसंग शून्य कल्प पनि नाश हुँदै गई लोकमा भद्रकल्प उत्पन्न भयो ।

यस भद्र कल्पमा ५ जना बुद्धहरू उत्पन्न हुने भविष्यवाणी भए अनुसार चार जना बुद्धहरू उत्पन्न भइसकेको र अर्को एक बुद्ध उत्पन्न हुन बाँकी भएको विषयमा भविष्यवाणी भएनुसार यस भद्रकल्पका बुद्धहरूको नाम यसरी उल्लेख भएका छन्—

- १) ककुसन्ध बुद्ध
- २) कोणागमण बुद्ध
- ३) कस्सप बुद्ध
- ४) गौतम बुद्ध
- ५) मैत्री बुद्ध— (भविष्यमा उत्पन्न हुन बाँकी बुद्ध)

२५) ककुसन्ध बुद्ध

ककुसन्ध बुद्ध २८ जना बुद्धहरूको क्रममा पच्चिसौ संख्याको बुद्ध हुनुहुन्छ । उहाँ भद्रकल्पमा पहिलो बुद्ध हुनुहुन्छ । भद्रकल्प उत्पन्न भएपछि मानिसहरूको आयु असंख्य वर्ष सम्म पुगेको अवस्थामा ती मानिसहरूले संसारको यथार्थ सत्य स्वभाव अनित्यलाई बुझ्न सकेनन् । अनित्य भएर एकदिन मर्नु पर्छ भन्ने सत्यतालाई महशूस गर्न नसकिरहेका मानिसहरूको चित्तले सधैं बाँचिरहन पाउने भ्रम उत्पन्न गर्न थाले । यस्तो अज्ञानतामा परेका मानिसहरू लोभ चित्तको बसमा परी स्वार्थ चित्तले युक्त भई पाप कार्यहरू गर्न थाले । यस्तो दुषित कर्महरूको कारणले मानिसहरूको आयु सय वर्षमा एक वर्षको हिसाबले घट्दै गई आखिरमा मानिसहरूको आयु ४० हजार वर्षमा पुग्यो । यस समयमा ककुसन्ध बुद्ध हुने बोधिसत्त्वले सम्पूर्ण पारमिता धर्म पूरा गरी तुषिता भूवनमा रहनु भएको थियो । यही अवस्थामा देवताहरूको समूह ककुसन्ध बोधिसत्त्व समक्ष आई मनुष्य लोकमा बुद्ध हुनुभई जगत संसार उद्धार गरिदिनहुन प्रार्थना गर्न आए । उनीहरूको प्रार्थनालाई स्वीकार गर्नुहुँदै ककुसन्ध बोधिसत्त्वले पञ्चमहाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कुल र मातृ आयुपरिच्छेद) लाई विचार गरी हेर्नुहुँदा मनुष्यलोकमा यी पाँचवटै संयोगहरू जुरिरहेको देख्नुभयो ।

त्यसपछि ककुसन्ध बोधिसत्त्व तुषिता भूवनबाट मनुष्यलोकको खेमावती देशका राजा खेमंकरको पुरोहित (राजाका सल्लाहकार) अग्निदत्त ब्राह्मणकी श्रीमती विशाखा ब्राह्मणीको गर्भमा प्रवेश गर्नुभयो । १० महिना गर्भमा रहनुभई वैशाख पूर्णिमाको दिन ककुसन्ध बोधिसत्त्व खेमा वगैचामा जन्म हुनुभयो । त्यसपछि उहाँलाई ककुसन्ध भनी नामाकरण गरियो । ककुसन्ध बोधिसत्त्व यौवन अवस्थामा पुगिसकेपछि उहाँलाई ३ वटा मौसम अनुकूल रहनको लागि ३ वटा विभिन्न दरवारहरू बनाइदियो । ती दरवारहरूको नाम यसरी छन् -

- (१) काम दरवार
- (२) कामवर्ण दरवार
- (३) काम सुद्धि दरवार

एकदिन ककुसन्ध बोधिसत्त्वलाई रोहिणी नाम गरेकी कन्यासँग ३० हजार सेविकाहरू समक्ष राखी विवाह गरिदियो । यसरी रोहिणी प्रमुख ३० हजार सेविकाहरूसँग ककुसन्ध बोधिसत्त्वले ती ३ वटा दरवारहरूमा आनन्द पूर्वक लौकिक सुख भोग गर्नुभयो । एकदिन रोहिणीको तर्फबाट ककुसन्ध बोधिसत्त्वलाई उत्तर नाम गरेको पुत्र लाभ भयो । यो घटनाले बोधिसत्त्वको मनमा वैराग्य भावना उत्पन्न हुन थाल्यो । मनमा वैराग्य भावनाले पिरोलिएका बोधिसत्त्वले एकदिन अचानक चारवटा निमित्तहरू देखे वित्तकै उहाँको मनमा सांसारिक दुःख र भय उत्पन्न भई मनलाई आकुल ब्याकुल गरिदियो । उहाँ बोधिसत्त्वले दुःखको बन्धनबाट मुक्त

हुने उपाय खोज्नको लागि ६ वटा घोडाहरूले तानिएको र थमा बसी गृहत्याग गर्नुभयो । यी ब्राह्मण कुमार ककुसन्ध बोधिसत्त्वले गृहत्याग गरेको घटनाले गर्दा अन्य ४० हजार मानिसहरूको मनमा पनि वैराग्यले ठाउँ लियो । त्यसैले तिनीहरू सबैले बोधिसत्त्व संगै गृहत्याग गरेर गए । यी ४० हजार त्यागीहरूले घेरा लगाएर ककुसन्ध बोधिसत्त्वले ८ महिना सम्म दुष्कर चर्या गर्नु भयो । एकदिन सुचन्द्र निगम निवासी ब्राह्मण पुत्री वजिरिन्दाले ककुसन्ध बोधिसत्त्वलाई क्षीर भोजन दान दिन ल्याइन् । त्यही क्षीर भोजनलाई उहाँले ४९ गाँस गरी सेवन गर्नुभयो । क्षीर भोजन सेवन गरिसक्नु भएपछि उहाँलाई सुभद्र नाम गरेको कृषकले ८ मुट्टा घाँस दान दिन ल्यायो । त्यस घाँसलाई बोधिसत्त्वले शिखी वृक्ष मुनि ओछ्याउनु भयो । आठ मुट्टा घाँस ओछ्याई सकेपछि त्यहाँ ३५ फुट लामो आशन उत्पन्न भयो । त्यस आशनमा विराजमान हुनुभई ककुसन्ध बोधिसत्त्वले चार वीर्यलाई अगाडि सारी बोधिज्ञान प्राप्त नभए सम्म उक्त आशनबाट उठ्ने छैन भनी अधिस्थान गरी ध्यान गर्नुभयो । यसरी अधिस्थान गरी ध्यान गरिसकेपछि उहाँले देवपुत्र मार सहित पञ्चमारलाई दमन गरी क्रमैसंग पुब्बेनिवास्सानुस्सति ज्ञान, दिब्बचक्खु ज्ञान र आसवक्खय ज्ञान लाभ गरी मिरमिरे विहानीपख बोधिज्ञान प्राप्त गरी बुद्ध हुनुभयो ।

सब्वञ्जुत ज्ञान लाभ गरिसक्नु भएपछि ककुसन्ध बुद्धले बोधिवृक्ष आसपासमा ४९ दिन सम्म बोधिज्ञान विषयमा विस्तृत रूपले अध्ययन अनुसन्धान गर्नु भयो । ४९

दिन सम्म विना आहार बोधिज्ञान विषयमा विस्तृत अध्ययन गर्ने कार्य समापन भएपछि दतिवन गरी मुख धुनु भयो । त्यसपछि प्राप्त भएको भोजन सेवन गर्नुभयो । त्यसपछि संसारका अज्ञानी मानिसहरूको चित्तले बोधिज्ञान जस्तो गम्भिर विषयलाई बुझ्न कठिन हुने देख्नु भई धर्म देशना गर्न हिचकिचाउनु भयो । लोकमा बुद्ध शिक्षाको आवश्यकतालाई महशूस गरी त्यही समयमा ब्रह्मा भगवान् बुद्ध समक्ष आई उहाँलाई धर्मदेशना गर्नहुन र जगत संसार उद्धार गर्न हुन प्रार्थना गर्‍यो । ब्रह्माको प्रार्थना स्वीकार गर्नुहुँदै उहाँ आफूले प्राप्त गर्नु भएको गम्भिर ज्ञान कसलाई देशना गर्दा उचित होला भनी बुद्ध ज्ञानद्वारा निरीक्षण गरी हेर्नु भएको अवस्थामा उहाँसंगै गृहत्याग गरेका मानिसहरूलाई देख्नु भयो । त्यसैले उनीहरूलाई धर्म देशना गर्नको लागि उहाँ आकाश मार्गबाट उडेर मकिल देश नजिकको मृगदावनमा ओर्लनु भयो । उक्त बनमा बुद्धले उहाँसंगै गृहत्याग गरेर आएका मानिसहरू सहित धेरै मानिसहरू र देवब्रह्माहरूलाई धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । यस धर्मदेशना सुनी कयौं मनुष्य र देवब्रह्माहरूले मार्गफल प्राप्त गर्न सफल भए । यसरी भगवान् बुद्धको अमूल्य एवं सारपूर्ण धर्मदेशनाको महत्त्वलाई धेरै मानिसहरूले बुझ्न सकेको कारणले ककुसन्ध बुद्धको जीवन कालमा धेरै संख्यामा श्रावक, श्राविकाहरू लगायत उपासक, उपासिकाहरू बढ्दै गए ।

ककुसन्ध बुद्धको जीवनकालमा अग्र श्रावक, अग्र श्राविका पद प्राप्त गर्न सफल भिक्षु भिक्षुणी र प्रमुख पद

प्राप्त गर्न सफल उपासक, उपासिकाहरू लगायत बुद्धको संक्षिप्त परिचय यसरी रहेको छ—

- ◆ अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु विदुर र भिक्षु संजीव
- ◆ अग्र श्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी सामा थेरी र भिक्षुणी चम्पका थेरी
- ◆ नीजि सेवक - भिक्षु बुद्धिज
- ◆ मुख्य उपासकहरू - अच्यूत र सुमन
- ◆ मुख्य उपासिकाहरू - नन्दा र सुनन्दा
- ◆ ककुसन्ध बुद्धको रश्मि - सधैं दश योजन टाढा सम्म फैलिरहन्छ ।
- ◆ ककुसन्ध बुद्धको शरीरको उचाई - ४० फुट अग्लो ।
- ◆ आयु - ककुसन्ध बुद्ध मानिसहरूको आयु ४० हजार वर्षको हुँदा जन्मनु भएको थियो ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

ककुसन्ध बुद्धको जीवन कालमा भविष्यमा गौतम बुद्ध हुनुहुने बोधिसत्त्व खेमा नाम गरेको राजा हुनुहुन्थ्यो । बोधिसत्त्व राजा आफ्नो राज्यमा भय अन्तराय आदि नआउने तरिकाले राज्य चलाउन सक्षम हुनु भएको कारणले उहाँ बोधिसत्त्व राजाको नाम खेमा राखिएको थियो । शक्तिशाली एवं पराक्रमी राजा बोधिसत्त्व खेमाले लोकमा तथागत उत्पन्न हुनुभएको थाहा पाउने वित्तिकै स्वयं बुद्ध समक्ष हाजिर हुनुभयो । उहाँले बुद्धबाट धर्म उपदेश सुनी अति

प्रसन्न हुँदै भगवान् बुद्ध सहित भिक्षु संघलाई पात्र, चीवर, औषधि आदि त्यागी व्यक्तिहरूलाई आवश्यक वस्तुहरू दान दिनु भयो । बोधिसत्त्व खेमालाई बुद्ध शासन प्रति भक्त भक्त श्रद्धा बढ्दै गएको र राज्य सुख देखि विरक्त भाव उत्पन्न हुँदै गएको कारणले उहाँले भगवान बुद्ध ककुसन्धबाट अनुमति प्राप्त गरी भिक्षु हुनुभयो ।

यसरी खेमा बोधिसत्त्वको आश्चर्यपूर्ण श्रद्धा देखी ककुसन्ध बुद्धले यस व्यक्ति को होला भनी अनागतस ज्ञानद्वारा निरीक्षण गर्नुभयो । तब उहाँलाई थाहा भयो— “खेमा बोधिसत्त्व भद्रकल्पमा शाक्य कूलमा जन्मनु भई गौतम गोत्रका शाक्य मुनि बुद्ध हुनेछ ।” भविष्यमा घटन जाने यस घटनालाई प्रस्तुत गर्नुहुँदै ककुसन्ध बुद्धले यस विषयमा भविष्यवाणी गर्नुभयो । बुद्धको भविष्यवाणी सुनी बोधिसत्त्व खेमाले दशपारमिता बल बृद्धि गर्नुहुँदै सो अनुसार परलोक हुनुभयो ।

Dhamma.Digital

२६) कोणागमन बुद्ध

ककुसन्ध तथागतले जगत संसारका असंख्य प्राणीहरूलाई उद्धार गर्नुभई परिनिर्वाण हुनुभयो । बुद्धको परिनिर्वाण पछि बुद्ध शासन लोप भयो । त्यसपछि मानिसहरूको चित्त अशुद्ध हुँदै गयो । फलस्वरूप उनीहरूको आयु परिमाण ४० हजार वर्षबाट क्रमशः घट्दै गई १० वर्ष सम्म पुग्यो । १० वर्ष मात्र आयु भएका कलियुगका मानिसहरूको समूहमा पापीहरूको संख्या वृद्धि भई पापपूर्ण कार्यहरू हुन थाले । यस्ता पापीहरूको समूहमा बस्न नरूचाउने केही कोमल एवं धर्मचित्त सहितका मानिसहरू जंगल पस्नथाले । जंगलमा गई उनीहरू रूखका हाँगाहरू र कन्दमूल सेवन गरी जीवन बिताउन थाले । धार्मिक, प्रवृत्ति सहितका यी १० वर्ष उमेरका मानिसहरूबाट २० वर्ष आयु भएका सन्तानहरू जन्मन थाले । यसरी नै क्रमशः ती, २० वर्ष आयु भएका मानिसहरूबाट ४० वर्ष आयु भएका सन्तान जन्मिए । यसरी मानिसहरूको आयु दोब्बर दरले वढ्दै गई कलियुग समाप्त भई सत्ययुगको सुरूवाट हुन थाल्यो । यस सत्ययुगमा मानिसहरूको आयु असंख्य वर्ष सम्म पुग्यो । असंख्य

वर्ष आयु सहितका यी मानिसहरूले संसारको अनित्य स्वभावलाई बुझ्न सकेनन् । यहि अज्ञानताको कारणले उनीहरूले एकदिन मर्नुपर्ने सांसारिक सत्य तथ्य नियमलाई भित्री हृदयले विसर्जित पुगे । फलस्वरूप उनीहरूले दोषपूर्ण कार्यहरू गर्न थाले । यसको कारण स्वरूप मानिसहरूको आयु सयवर्षमा एक वर्षको हिसाबले घट्दै गई ३० हजार वर्षमा पुग्यो । यस समयमा बुद्ध हुनका लागि सम्पूर्ण पारमि धर्म पूर्ण गर्नुभई कोणागमण बोधिसत्त्व तुसिता भूवनमा रहनु भएको थियो । यही समय अनुकुल ठानी ३३ कोटी देव ब्रह्माहरूले कोणागमण बोधिसत्त्वलाई मनुष्यलोकमा जन्म लिनु भई बुद्धत्व प्राप्त गर्नहुन प्रार्थना गर्न थाले । देवताहरूको यस प्रार्थनालाई विचार पुऱ्याउनु हुँदै कोणागमन बोधिसत्त्वले पञ्चमहाविलोकनलाई विचार गर्नुहुँदा मनुष्य लोकमा यी पाँचवटा नै अंग परिपूर्ण भइरहेको अवस्थालाई देख्नु भयो । त्यसैले कोणागमन बोधिसत्त्व तुसिता भूवनबाट तल भर्नुभई मनुष्यलोकको भोगवती देशका धन्यदत्त ब्राह्मणकी श्रीमती उत्तरा ब्राह्मणीको गर्भमा प्रवेश गर्नुभयो ।

गर्भ प्रवेश गरेको मितिले १० महिना पूर्ण भएपछि शुभवती नाम गरेको वगैँचामा वैशाख पूर्णिमाको शुभदिनमा कोणागमण बोधिसत्त्वले जन्म लिनु भयो । उहाँको जन्म हुँदा आकाशबाट सुन वर्षा भएको थियो । त्यसैले “कणक + आगमन” = कणकागमन अर्थात् सुन आएको भनियो । यही अर्थलाई लिई कणकागमन उच्चारण गर्दै उहाँको नाम नै

कोणागमन रहन गयो । पारमी सम्भारले परिपूर्ण हुनु भएका उहाँ कोणागमन बोधिसत्त्व युवावस्थामा पुगेपछि उहाँलाई ३ वटा मौसम र हावापानीलाई अनुकूल हुने गरी ३ वटा दरवारहरू निर्माण गरिए । ती दरवारहरूको नाम यसरी रहन गए—

(१) तुसित

(२) सन्तुस्सित

(३) सन्तुत्थ

कुमार कोणागमनको सुनौलो वर्णका व्यक्तित्व सहितकी अति सुन्दरी रूचीगत्ता नाम गरेकी ब्राह्मणी कुमारीसंग विवाह सुसम्पन्न भयो । कोणागमन बोधिसत्त्व आफ्नी श्रीमती रूचीगत्ता सहित उनकी अन्य १६ हजार सेविकाहरूले सेवा गर्न लगाई यी तीन दरवारहरूमा मौसम अनुकूल सुख भोग गर्नुहुँदै वर्षौं वर्ष रहनु भयो ।

एकदिन रूचिगत्ताको तर्फबाट उहाँलाई सत्थवाह नाम गरेको पुत्र लाभ भयो । पुत्र लाभको कारणले पनि कोणागमन बोधिसत्त्वको मनमा वैराग्य भाव उत्पन्न हुन थाल्यो । संसार देखि विरक्त भाव भइरहेको बोधिसत्त्व एकदिन घुम्न जानु भएको अवस्थामा उहाँले चारवटा निमित्तहरू देख्नुभयो । ती चार निमित्तहरू देख्ने वित्तिकै उहाँले आफू बूढो हुँदै गएको, रोगी भई मृत्यु हुने समय नजिक आइसकेको जस्तै अनुभव गर्नुभयो । मृत्यु भय देखि तर्सिनु भई उहाँ हात्ती चढी गृहत्याग गर्नुभयो । कोणागमन बोधिसत्त्वले सम्पूर्ण काम सुखलाई व्यर्थ सम्झी गृहत्याग

गर्नुभएको खबर पाएका अन्य ३० हजार मानिसहरूले पनि आ-आफ्ना लौकिक सुख सुविधालाई व्यर्थ सम्झी बोधिसत्त्व संगै गई गृहत्याग गरे ।

बोधिसत्त्व कोणागमणले यी ३० हजार गृहत्यागी साथीहरू संग रही ६ महिना सम्म दुष्कर चर्या गर्नुभयो ।

वैशाख पूर्णिमाका दिन अग्गीसेना नाम गरेकी एक ब्राह्मण पुत्रीले दान दिएको क्षीर भोजनलाई उहाँले ४९ गाँस गरी सेवन गर्नुभयो । यसरी नै जतातिन्दुक नाम गरेका कृषकले दान दिएको ८ मुट्टा घाँसलाई उदम्बर वृक्ष मुनि ओछ्याउनु भएको समयमा त्यस स्थानमा २० फुट लामो आशन उत्पन्न भयो । बोधिसत्त्वले उक्त आशनमा ४ वीर्यले परिपूर्ण हुनुभई आशनमा विराजमान हुनुभई यसरी अधिष्ठान गर्नुभयो—

“जब सम्म मैले बोधिज्ञान प्राप्त गर्न सक्ने छैन, तबसम्म यस आशनबाट उठ्ने छैन” बोधिसत्त्वले यसरी अधिष्ठान गर्नु भएपछि उहाँको मनलाई परिक्षा गर्नको लागि आएका देवपुत्र मार आदि पञ्चमारलाई पनि दमन गर्न सफल हुनुभयो । त्यसपछि उहाँले क्रमशः पुब्बेनिब्बास ज्ञान, दिब्ब चक्खु ज्ञान र आसवक्खय ज्ञान आदि प्राप्त गर्नुभई सर्वज्ञ बुद्ध बन्न सफल हुनुभयो ।

बोधिज्ञान प्राप्त गर्नुभएपछि कोणागमन बुद्धले बुद्धहरूको नियमानुसार बोधिवृक्षको आसपास सप्तसप्ताह (४९ दिन) सम्म बोधिज्ञान विषयमा विस्तृत अध्ययन गरेर बिताउनु भयो । यसरी उहाँले सातवटा विभिन्न स्थानहरू

मध्ये हरेक स्थानमा सात, सात दिन निराहार रही बोधिज्ञान विषयमा अध्ययन गर्न सकिएपछि ४९ औं दिनमा भोक लागेको महशुस गर्नुभयो । त्यसैले उहाँले मुख धुनको लागि नदीमा गई दतिवन गर्नुभयो । त्यसपछि प्राप्त भएको आहार सेवन गर्नुभयो । सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भएपछि आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान कसलाई देशना गर्न उचित होला भनी ज्ञान दृष्टिले हेर्नु भएको अवस्थामा यस संसारमा क्लेशको कारणले अज्ञानी भइरहेका थुप्रै मानिसहरूलाई देखी निराश हुनभयो । यसरी कोणागमन बुद्धले धर्म देशना गर्न निराश भएर रहनुभएको खबर थाहा पाएकोले ब्रह्मा आई उहाँ बुद्धलाई यस संसारमा ज्ञान बुझ्न इच्छुक भई आफूसंग भएको क्लेश कम गर्न अभ्यासरत रहेका कतिपय मानिसहरू विद्यमान रहेको विषयमा जानकारी दिँदै जगत संसार उद्धार गर्नको लागि धर्मदेशना गरिदिन हुन प्रार्थना गर्न आए ।

ब्रह्माको प्रार्थना सुन्नुभएपछि कोणागमन बुद्धले बुद्ध चक्षुले हेर्नुभएको अवस्थामा उहाँसंग गृहत्याग गरी आएका मानिसहरूलाई देख्नुभयो । अनि उहाँ सुदर्शन देशको नजिक मृगदावनमा जानुभई ती मानिसहरू प्रमुख अन्य थुप्रै देव ब्रह्मा र मनुष्यहरूलाई धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । यस सुअवरमा थुप्रै मनुष्य र देव ब्रह्माहरूले मार्गफल प्राप्त गर्न सफल भए ।

यसरी कोणागमन बुद्ध र उहाँका शिष्यहरूले बुद्ध शिक्षा प्रचार गर्नुहुँदै उहाँका थुप्रै श्रावक, श्राविकाहरू र उपासक उपासिकाहरूको संघ खडा भए ।

कोणागमन बुद्धको जीवन कालमा अग्र श्रावक, अग्र श्राविका पद प्राप्त गर्न सफल भिक्षु, भिक्षुणी र प्रमुख पद प्राप्त गर्न सफल उपासक, उपासिकाहरू लगायत बुद्धको संक्षिप्त परिचय यसरी रहेको छ ।

- ✦ अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु भिय्योस र भिक्षु उत्तर
- ✦ अग्र श्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी समुद्धा थेरी र भिक्षुणी उत्तरा थेरी
- ✦ नीजि सेवक - भिक्षु सोत्थिज
- ✦ प्रमुख उपासकहरू - उग्ग र शोमदेव
- ✦ प्रमुख उपासिकाहरू - शीवला र शामा
- ✦ कोणागमन बुद्धको शरीरको उचाई - ३० फूट लम्बाई
- ✦ आयु - कोणागमन बुद्ध मानिसहरूको आयु ३० हजार वर्ष भएको अवस्थामा जन्मनु भएको थियो ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

कोणागमन बुद्धको जीवन कालमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व मिथिला देशका पब्बत नामका राजा हुनुहुन्थ्यो । एकदिन धर्म प्रचारको सिलसिलामा कोणागमन बुद्ध मिथिला देशमा पुग्नुभयो । पब्बत राजाले यो खबर थाहा पाउनुभयो । त्यसैले उहाँले विभिन्न बाजा गाजा बजाउन लगाई बुद्धलाई स्वागत गर्न जानुभयो । कोणागमन बुद्धलाई स्वागत गरी भित्र्याउनु भएपछि राजाले बुद्ध सहित अन्य

भिक्षुसंघलाई रहने व्यवस्था मिलाई विहार समेत दान दिनुभयो । त्यसपछि वर्षावास ३ महिना सम्म बुद्ध प्रमुख भिक्षुसंघलाई निमन्त्रणा गरी भोजन दान गर्नुभयो । त्यतिमात्र होइन उहाँ बोधिसत्त्वले बुद्ध प्रमुख भिक्षु संघलाई धेरै मूल्य पर्ने असल जातका वस्त्रहरू पनि दान दिनुभयो ।

पब्बत राजाको यस्तो श्रद्धा देखी कोणागमन बुद्धले अनागतंश ज्ञानले निरीक्षण गर्नुहुँदा पब्बत राजा भद्रकल्पमा गौतम गोत्रको शाक्य कुलमा जन्मनु भई गौतम बुद्धको नामले प्रख्यात हुने नियत व्याधि प्राप्त बोधिसत्त्व हुनुहुन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउनु भयो । त्यसपछि कोणागमन बुद्धले राजा पब्बतको सामु पनि यस सत्यतालाई भविष्य वाणी गर्नुभयो । आफ्नो विषयमा यस्तो राम्रो भविष्यवाणी सुनी राजा पब्बत बोधिसत्त्व अति प्रसन्न हुनुभयो । उहाँले आफूलाई अझ बढि अप्रमादी बनाउँदै पारमिता पूरा गर्ने कार्यमा सिघ्रातिसिघ्र मेहनत गर्न थाल्नु भयो । त्यसैले उहाँले राज्य शासन समेत त्यागी कोणागमन बुद्ध संग अनुमति प्राप्त गरी प्रव्रजित भिक्षु नै बन्नुभयो । बाँकी जीवन बुद्ध र बुद्ध शासनलाई सेवा गर्नु हुँदै पारमिता धर्म पूरा गर्दै परलोक हुनुभयो ।

२७) कस्सप बुद्ध

कोणागमन बुद्ध परिनिर्वाण हुनुभएपछि बुद्ध शासन लोप भयो । मानिसहरूको मनमा धर्मचेतना हराउँदै गएको कारणले उनीहरूको आयु पनि ३० हजार वर्षवाट घट्दै गई १० वर्ष सम्म पुग्यो । यो अवस्था कलियुगले व्याप्त भएको अवस्था भएको कारणले पापीहरूको विगविगी रहन गयो । फलस्वरूप पापीहरूको समूहमा रहन नरूचाउने केही अल्प मानिसहरू जंगलमा लुक्न गए । उनीहरूले जंगलको कन्दमूलहरू सेवन गरी जीविका गर्नथाले । क्रमशः कलियुग नाश हुँदै गई पापीहरू पनि नाश हुँदै गए । जंगलमा लुकेर बसेका धर्मचेतना सहितका १० वर्ष मात्र आयु भएका मानिसहरूको तर्फबाट २० वर्ष आयु भएका सन्तान जन्मिए । २० वर्ष आयु भएका मानिसहरूबाट ४० वर्ष आयु भएको सन्तान जन्मिए । यसरी धर्म चेतना बृद्धि हुँदै गएको कारणले मानिसहरूको आयु दोब्बरको अनुपातमा बृद्धि हुँदै सत्ययुगमा उनीहरूको आयु असंख्य वर्ष पुग्न गयो । असंख्य वर्ष सम्म बाँच्न पाएका मानिसहरूले एक दिन मर्नुपर्ने

संसारिक नियमलाई विर्सन थाले । अनित्यतालाई विर्सन पुगेका मानिसहरूले सधैं सुख भोग गर्न पाउने भ्रममा परी आफ्नो चित्तमा लोभ द्वेष रूपी क्लेश मयलहरू जमाउन थाले । फलस्वरूप उनीहरूको आयु सयवर्षमा एक वर्षको अनुपातमा घट्दै गई मानिसहरूको आयु २० हजार वर्ष मात्र पुग्न गयो ।

यस अवस्थामा कस्सप बुद्ध हुने बोधिसत्त्व बुद्ध बन्नको लागि सम्पूर्ण पारमिता धर्म पूरा गरी तुसिता भूवनमा रहनु भएको थियो । यस अवस्थामा ३३ कोटी देव ब्रह्माहरूको समूह उहाँ समक्ष पुगी मनुष्यलोकमा बुद्ध भई उपकार गरिदिन हुन उहाँलाई प्रार्थना गर्न आए । देव ब्रह्माहरूको प्रार्थना सुनी कस्सप बोधिसत्त्वले मनुष्य लोकमा पञ्च महाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कूल, मातृ आयु परिच्छेद) पूरा भइरहेको छ, वा छैन भन्ने विषयलाई आफ्नो ज्ञानद्वारा हेर्नुभयो । जब उहाँले मनुष्यलोकमा यी पाँचवटा अंगले पूरा भइरहेको छ, भन्ने कुरालाई देख्नु भयो, तब कस्सप बोधिसत्त्व तुसिता भूवनबाट तल ओर्लनु, भई मनुष्य लोकको वाराणशी देशमा बुद्धदत्त ब्राह्मणकी श्रीमती धनवती ब्राह्मणीको गर्भमा प्रवेश हुनुभयो । धनवती ब्राह्मणी थुप्रै, धन सम्पत्तीकी मालिकनी थिइन् । गर्भवती भएर दश महिना पूरा भइसके पछि वैशाख पूर्णिमाको दिनमा मृगदावन वगैँचाका कस्सप बोधिसत्त्वको जन्म भयो ।

कस्सप कुमार यौवनवस्थामा पुगिसकेपछि मौसम अनुसार रहनको लागि उहाँलाई ३ वटा विभिन्न दरवारहरू

बनाई दिए । ३ वटा मौसम अनुकूल रहनको लागि बनाइदिएका ती दरवारहरूको नाम यसरी राखिएको थिए—

- (१) हंसवा दरवार
- (२) यशवा दरवार
- (३) सिरीनन्दन दरवार

कस्सप बोधिसत्त्वलाई ४८ हजार सेविकाहरू सहितकी सुनन्दा देवी संग विवाह गरिदिएको थियो । बोधिसत्त्वले ४८ हजार सेविकाहरू सहित सुनन्दा देवीसंग ती ३ वटा दरवारमा २ हजार वर्ष सम्म लौकिक सुख भोग गर्नुभयो । सुनन्दा देवीको तर्फबाट उहाँलाई विजित सेन नाम गरेको पुत्र लाभ भयो ।

पुत्र लाभ भइसकेपछि कस्सप बोधिसत्त्वको मनमा यस संसार देखेर वैराग्य भावना जाग्न थाल्यो । विरक्त चित्त सहितका बोधिसत्त्व कस्सप एकदिन नगर भ्रमणार्थ जानु हुँदा ४ वटा निमित्तहरू (वृद्ध व्यक्ति, रोगी व्यक्ति, मृत व्यक्ति र त्यागी व्यक्ति) देख्ने वित्तिकै अभूत वैराग्य भावनाले उग्र रूप लिन थाल्यो । त्यसपछि उहाँको मनले गृहत्याग गर्ने प्रबल इच्छा गर्न थाल्यो । बोधिसत्त्वको गृहत्याग गर्ने प्रबल इच्छाको शक्तिले उहाँ रहँदै आउनु भएको दरवार विस्तारै घुम्दै आकाश मार्ग हुँदै उड्न थाल्यो । उड्दै गएको उक्त दरवार एक वरको वृक्षमुनि पुगी अडियो । त्यहाँ पुगेपछि कस्सप बोधिसत्त्वले गृहस्थ वस्त्र त्यागी ब्रह्माले दिन ल्याएको चीवर वस्त्र लगाई भिक्षु हुनुभयो । बोधिसत्त्वले गृहत्याग गरी भिक्षु भएको देखी उहाँसंगै आएका कतिपय मानिसहरूले पनि

गृहत्याग गरी भिक्षु भए । उनीहरूसंग रही कस्सप बोधिसत्त्वले सात दिन सम्म दुष्कर चर्या गर्नुभयो ।

वैशाख पूर्णिमाको दिनमा कस्सप बोधिसत्त्वलाई सुनन्दा ब्राह्मणीले क्षीर भोजन दान दिन ल्याइन् । कस्सप बोधिसत्त्वले उक्त क्षीर भोजनलाई ४९ गांस गरी सेवन गर्नुभयो । त्यही दिन उहाँलाई शोम नाम गरेको कृषकले आठ मुद्दा घांस दान दिन ल्याएको थियो । बोधिसत्त्वले उक्त घांसलाई न्यग्रोध वृक्षमुनि ओछ्याउनु भयो । त्यसपछि त्यहाँ १५ फुट लामो आशन उत्पन्न भयो । चार अंगले पूर्ण वीर्यलाई प्रयोग गर्नुभई बोधिसत्त्वले उक्त आशनमा विराजमान हुनुभई यसरी अधिस्थान गर्नुभयो—

“बोधिज्ञान प्राप्त नहुञ्जेल यस आशनबाट उठ्ने छैन ।”

यसरी अधिस्थान गरी ध्यान गर्नु भएर घाम नअस्ताउँदै बोधिसत्त्वलाई देवपुत्र मार सहित पञ्चमारले परिक्षा गर्न आए । उक्त पञ्चमारलाई क्रमशः दमन गर्नुहुँदै कस्सप बोधिसत्त्वले रात्रीको प्रथम, द्वितीय र तृतीय याममा क्रमशः पुष्पेनिवास ज्ञान, दिब्ब चक्षु ज्ञान र आसवक्खय ज्ञान आदि प्राप्त गर्नुभई बोधिज्ञान लाभ गरी सर्वज्ञ बुद्ध हुनुभयो ।

कस्सप बुद्धले बोधिज्ञान लाभ गरिसक्नु भएपछि बोधिवृक्ष परिसरमा सप्तसप्ताह (४९ दिन) विताउनु भई बोधिज्ञानलाई विस्तृत अध्ययन गर्नुभयो । यो कार्य पूरा नभएसम्म उहाँलाई भोक लागेको थिएन । ४९ औं दिनपछि बोधिज्ञान विषयमा अध्ययन गर्ने कार्य सम्पूर्ण रूपले समापन

भई सकेपछि मात्र उहाँले भोक लागेको महशूस गर्नुभयो । त्यसैले कस्सप बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएपछि ४९ दिनसम्म निराहार रहनु भएको थियो । आहार सेवन गर्ने इच्छा भएपछि पहिला उहाँले नदीमा जानुभई मुख धोई दतिवन गर्नुभयो । त्यसपछि प्राप्त भएको आहार सेवन गर्नुभयो ।

कस्सप बुद्धले जगत संसारका प्राणीहरूलाई उद्धार गर्नको लागि धर्म देशना गर्ने हेतु ज्ञान चक्षुद्वारा मानिसहरूको चित्त शक्तिलाई अध्ययन गरेर हेर्नुभयो । तर बढि भन्दा बढि मानिसहरूको चित्त क्लेशको वसमा रही सांसारिक माया जालमा अल्झिरहेको देख्नुभयो । त्यसैले उहाँ निराश हुनुभयो । यो देखी ब्रह्मा आई यस संसारमा सांसारिक दुःख देखी डराई वैराग्य चित्त उत्पन्न गरिरहेका कतिपय मानिसहरू रहेको कारणले उनीहरूलाई बुद्ध शिक्षा आवश्यक रहेको र उनीहरूको लागि धर्म देशना गरिदिन हुन प्रार्थना गर्नुभयो । ब्रह्माको यस प्रार्थना सुनी कस्सप बुद्धले कसलाई धर्मदेशना गर्दा उचित होला भनी बुद्ध ज्ञानद्वारा हेर्नुभयो । तब उहाँले आफू संगै गृहत्याग गरी त्यागी भएका मानिसहरूलाई देख्नुभयो । त्यसैले कस्सप बुद्ध आकाश मार्गबाट वाराणशीको मृगदावन पुग्नुभई उनीहरूलाई धर्म चक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । यो धर्मदेशना सुनेका कतिपय मनुष्य, देवता र ब्रह्माहरूले मार्गफल प्राप्त गर्न सफल भए ।

कस्सप बुद्धले यसरी विभिन्न स्थानहरूमा धर्म प्रचार गर्नुभयो । फलस्वरूप उहाँका थुप्रै श्रावक श्राविकाहरू उपासक र उपासिकाहरू संगठित भए । ती मध्ये मुख्य-

मुख्यहरूको नामावली यसरी उल्लेख भएका छन्-

- ✦ अग्र श्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु तिस्स र भिक्षु भारद्वाज
- ✦ अग्र श्राविका भिक्षुणीहरू - भिक्षुणी अनुला धेरी र
भिक्षुणी उरूवेला धेरी
- ✦ नीजि सेवक - - भिक्षु सब्ब मित्र
- ✦ प्रमुख उपासकहरू - सुमंगल र घटिकार
- ✦ प्रमुख उपासिकाहरू - विजितसेना र भद्रा
- ✦ शरीरको उचाई - २० फुट अग्लो
- ✦ आयु - कस्सप बुद्ध मानिसहरूको आयु २० हजार वर्ष
पुगेको समयमा जन्मनु भएको थियो ।

गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व

कस्सप बुद्धको जीवनकालमा गौतम बुद्ध हुने बोधिसत्त्व वेहलिंग नाम गरेको निगम निवासी थुप्रै नोकर चाकरका मालिक "ब्राह्मण महाशाल जोतिपाल" को नामले प्रख्यात हुनुहुन्थ्यो । थुप्रै धनसम्पत्तिका मालिक उहाँ ब्राह्मण बोधिसत्त्व धन सम्पत्ति लगायत परिवार सम्पत्तिले पनि परिपूर्ण हुनु भएको कारणले अभिमानी त हुनुहुन्थ्यो नै । यसको अलावा उहाँले थुप्रै शास्त्र अध्ययन गरी बहुश्रुत ज्ञानले सम्पन्न हुनु भएको कारणले पनि उहाँ अझ बढि अभिमानी हुनुहुन्थ्यो ।

जोतिपाल ब्राह्मणका माता पिता कुलवंश परम्परादेखि नै ब्रह्मा भक्ति भएको कारणले उहाँलाई पनि बुद्ध प्रति श्रद्धा

थिएन । तर जोतिपाल ब्राह्मणका अति स्नेही मित्र घटिकार कुमाल भने कस्सप बुद्धका अति श्रद्धावान् शिष्य हुनुहुन्थ्यो । घटिकार कुमालले बुद्ध शिक्षालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न सक्षम हुनु भएको कारणले उहाँले अनागामी फल प्राप्त गर्नु भएको थियो ।

घटिकार कुमाल र जोतिपाल ब्राह्मण दुबै परस्पर घनिष्ठ सम्बन्ध भएका मित्रहरू भएको कारणले उहाँहरू दुवै जना एकदिन पनि नभेटीकन बस्न सक्दैनथ्यो । प्रत्येक दिनको एक पटक भएपनि जोतिपाल ब्राह्मण घटिकार कुमाललाई भेट्न जानुहुन्थ्यो । दुबै मित्रहरूको बिच अनेक विषयलाई लिएर छलफल हुने गर्थ्यो । यस्तो अवस्थामा घटिकार कुमाले आफ्ना मित्र जोतिपाल ब्राह्मणको बानी व्यवहार र कुरा गराईमा अभिमान चढेको विषयलाई होश पूर्वक नियाली रहनु हुन्थ्यो । त्यसैले अनागामी भइसक्नु भएका घटिकार कुमालले आफ्नो स्नेही मित्र जोतिपालको अभिमानी बानी निर्मूल पार्नको लागि उहाँलाई कस्सप बुद्ध समक्ष लानको लागि धेरै कोशिस गर्नुभयो । तर लान सकिएन । त्यसैले घटिकार कुमाललाई आफ्नो प्यारो मित्र जोतिपाल मिथ्या मार्गमा पर्ला भनेर ज्यादै पीर पर्न थाल्यो । त्यसैले रूप धन र प्रज्ञा सम्पन्न आफ्ना मित्र जोतिपाललाई बुद्ध समक्ष लगी उहाँको अमूल्य उपदेश जसरी भएपनि सुनाउने प्रवृत्ति जगाई रहनु भयो ।

एकदिन घटिकार कुमालको घरमा जोतिपाल बोधिसत्त्वले फूर्तिका साथ आफ्नो घमण्डिपना प्रस्तुत गर्दै

गफ गरिहनु भएको थियो । यही समयमा घटिकार कुमालले जोतिपाललाई मैत्रीपूर्वक सल्लाह दिनुभयो—

“मित्र जोतिपाल ! कस्सप बुद्धलाई देव ब्रह्मा र साहु महाजनहरूले आवश्यकतानुसार सेवा-सत्कार पुऱ्याइरहेका छन् । तर तिमी एकजनाले मात्र किन बुद्धलाई चिन्न सकिरहेका छैनौ ? ज्ञान गुण एवं प्रज्ञा तीक्ष्ण व्यक्ति भएको कारणले एकपटक मात्र बुद्धको उपदेश सुनेपनि तिमिले तुरून्त बुझ्न सक्ने छौ । तर आज सम्म तिमी बुद्ध-समक्ष पुग्न सकिरहेका छैनौ । त्यसैले भगवान बुद्ध कस्तो व्यक्ति हो भने विषयमा तिमिले थाहा छैन ।”

घटिकार कुमालको कुरा सुनी जोतिपाल ले भन्नु भयो—

“कपाल खौरैका, अमंगल व्यक्तिहरू समक्ष गएर के गर्नु ?”

यसरी बुद्धलाई अनादर गरी कुरा गरेको सुनी चित्त दुखे पनि अनागामी गुणले सम्पन्न घटिकारले आफ्ना मित्र जोतिपाललाई मैत्रीपूर्वक राम्रो सल्लाह दिइरहने कार्य जारी नै राख्नु भयो । यसरी घटिकारले बारम्बार बुद्धको गुण र महत्त्व विषयमा प्रशंसा गरिरहनु हुन्थ्यो भने जोतिपालले बारम्बार बुद्धको आलोचना मात्र गरिरहनु हुन्थ्यो ।

यसरी नै दुईपटक सम्म मेहनत गर्दा पनि मित्र जोतिपाललाई कुरा बुझाउन नसकिएपछि घटिकारले आफ्नो मित्रलाई मिजास गरेर मात्र काम बन्ने नदेखेकोले जबरदस्ती नै गर्नुपर्ने बाध्यता देख्नु भयो । त्यसैले तेश्रो पटकमा घटिकारले जोतिपाललाई यसरी आग्रह गर्नुभयो—

“मित्र ! नदीमा स्नान गर्न जाऔं ।” स्नान गर्न जाने कुरालाई जोतिपालले नकार्न सक्नुभएन । “उहाँले जाऔं न त स्नान गर्न भन्नु हुँदै साबुन र लुगाको पोको च्यापी बाहिर निस्कनु भयो । यस अवस्थामा कस्सप तथागत नुहाउने नदीको नजिकै जंगलमा रहनु भएको थियो । यही मौका छोपी मित्र घटिकारले बोधिसत्त्व जोतिपाललाई नुहाउने निहुँ पारी नदीमा लग्नु भएको रहेछ ।

नदीमा नुहाइसकेपछि घटिकारले मित्र जोतिपाललाई भन्नुभयो— “मित्र ! भगवान् बुद्ध यहाँ नजिकैको जंगलमा विराजमान हुनुभएको छ । त्यसैले हामी दुबै एकपटक बुद्धलाई दर्शन गर्न जाऔं ।”

नुहाउन सकेपछि आफ्नो लामो कपाल घाममा सुकाउने तरखरमा लाग्नु भएका बोधिसत्त्व जोतिपालले मित्र घटिकारको यो कुरा सुनी फेरि एकपटक बुद्धलाई तुच्छ स्तरमा राख्दै कुरा गर्नु भयो ।

आफ्ना मित्र जोतिपालले बुद्धलाई फेरि अनादर गर्दै कुरा गरेको सुनी घटिकारले त्यही अवस्थामा बोधिसत्त्वको लामो कपाललाई आफ्नो हातमा बेदै टाउको निहुराउन लगाई भन्नुभयो—

मित्र ! बुद्ध दर्शन गर्न जाने कि नजाने भन ।”

मित्र घटिकारले आफूलाई बुद्ध समक्ष लानको लागि यसरी जिद्दी गरेकोमा केही न केही रहस्य अवश्य होला भन्थानी जोतिपालको मन केही सचेत हुन थाल्यो । अनि जोतिपालले विचार गर्नुभयो—

“मेरो यस मित्र घटिकारले म संग घनिष्ट सम्बन्ध राखी जीविका गर्दै आएको त्यत्रो वर्ष भइसक्यो । तैपनि आज सम्म उसले मेरो शरीरमा हात फेरेको छैन र शरीरमा दुःख हुने गरी केही व्यवहार गरेको छैन । तर आज अचानक यसले आश्चर्यपूर्ण तरिकाले मलाई कष्ट दिन थाल्यो । यो निम्न वर्गिय जातको व्यक्तिले म जस्तो उच्च श्रेणी जातको ब्राह्मणलाई यसरी कपाल नै पकड्नुको कारण अवश्य पनि मलाई हीत हुने सोचेर नै यस्तो गरेको हुनुपर्दछ । यस घटिकारले बारम्बार बुद्धको वयान गरिरहनुको कारण पनि मेरो भलाई सोचेर नै गरेको हुनुपर्दछ । मैले यो संग विरोध गर्दै कराइरहनु वेकार हुनेछ । त्यसैले यही अवस्थामा मलाई उसले जहाँ तानेर लान खोज्दैछ, त्यहिं चुपचाप जान उत्तम हुनेछ ।”

यति सोची जोतिपाले आफ्नो मित्र घटिकारलाई भन्नुभयो—

“मित्र घटिकार ! तिमिले पहिला समातिराखेको मेरो यो कपाललाई छोडिदेउ । अनि म तिमिले जहाँ लान्छु, त्यहाँ जान तयार हुनेछु ।”

बोधिसत्त्व जोतिपालले यति भन्नु भएपछि घटिकारले समातिराखेको बोधिसत्त्वको कपाल छोडिदिनु भयो । त्यसपछि अनागामी घटिकार र बोधिसत्त्व जोतिपाल दुबै बुद्ध समक्ष पुगनु भए । कस्सप तथागतले परचित्त ज्ञान (अन्य व्यक्तिहरूको चित्तको कुरा थाहापाउने शक्ति) द्वारा हेर्नुभई जोतिपाल ब्राह्मणको सन्देश निवारण हुने तरिकाले उपदेश दिनुभयो ।

बुद्धबाट शंका निवारण हुने गरी उपदेश सुन्ने मौका पाएपछि तत्क्षणमा जोतिपाल ब्राह्मणको अभिमान हट्यो । अनि जोतिपालको अनुहारमा प्रशन्नता छाउन थाल्यो । उहाँले बुद्ध समक्ष हर्षोद्गार प्रकट गर्नुहुँदै भन्नुभयो—

“शास्ता ! म हजुर समक्ष आएको ढीला भयो । मित्र घटिकारले मेरो कपाल पकडेको नै ढीला भयो ।”

घटिकारले आफ्नो मित्रको अनुहारमा आएको परिवर्तनलाई ध्यानदिएर हेरिरहनु भएको थियो । त्यसपछि घटिकारले प्रार्थना गर्नुभयो—

“शास्ता ! यिनी मेरा घनिष्ट मित्र हुन् । यसले बुझ्ने गरी उपदेश दिनुहोस् ।”

घटिकारको प्रार्थनालाई स्वीकार गर्नुभई कस्सप बुद्धले जोतिपाल ब्राह्मणलाई पञ्चकाम दोष, भिक्षुत्वको आनिशंस आदि विषयमा विश्लेषण गर्नुहुँदै विस्तृत रूपले बुझ्ने गरी धर्मदेशना गर्नुभयो ।

कस्सप बुद्धको तर्फबाट विस्तृत रूपले बुझ्ने गरी उपदेश सुनिसकेपछि जोतिपाल ब्राह्मणलाई प्रव्रज्या हुने इच्छा प्रकट भयो । त्यसपछि उहाँले आफ्ना मित्र घटिकारको अमूल्य गुणलाई सम्झन थाल्नु भयो । त्यसैले उहाँले पहिला आफ्ना मित्रसंग एकपटक सल्लाह गर्नुछ भन्नुहुँदै बाहिर निस्की मित्र घटिकार समक्ष आफ्नो इच्छा जाहेर गर्नुभयो । त्यसपछि मित्र घटिकार संग अनुमति लिनुभई जोतिपाल ब्राह्मणले बुद्ध समक्ष प्रव्रजित हुनुभयो । घटिकार कुमाललाई पनि प्रव्रजित भिक्षु हुन मन लागेको थियो । तर उहाँका माता

पिता दुबै अन्धा भएको कारणले उनीहरूलाई सेवा गर्नुपर्ने कारणले उहाँ त्यागी नभई गृहस्थ जीवनमा नै रहनुभई आफ्ना मातापिताको सेवामा संलग्न रहनुभयो । घटिकार कुमाल अनागामि हुनुभएको कारणले उहाँले ध्यान भावना गर्नुहुँदै परलोक पछि अकनिष्ठ ब्रह्मलोकमा जन्मनु भई ब्रह्मलोकमा बुद्धहरूको चीवर कुरेर बस्नुहुने ब्रह्मा^२ हुनुभयो । कस्सप बुद्धले जोतिपाल ब्राह्मण भविष्यमा को हुने होला भनी अनागतंश ज्ञानले हेर्नु भएको अवस्थामा उहाँ यही भद्रकल्पमा कस्सप बुद्धपछि गौतम गोत्रको शाक्य कूलमा जन्मनु भई शाक्यमुनी बुद्ध हुनुहुनेछ भन्ने सत्यतालाई थाहा पाउनुभयो । त्यसैले उहाँले भिक्षु जोतिपाल समक्ष यस सत्यता विषयमा भविष्यवाणी गर्नुभयो । आफ्नो विषयमा यस्तो भविष्यवाणी सुन्नु भएपछि भिक्षु जोतिपाल अति प्रसन्न हुनुभयो । उहाँले आफूलाई पहिला भन्दा पनि हो शियारी (अप्रमादी) बनी पारमिता धर्म पुऱ्याउनु हुँदै परलोक हुनुभयो ।

२ शाक्य मुनी तथागत बन्ने बोधिसत्त्वले गृहत्याग गर्नुहुँदा यही ब्रह्माले उहाँलाई चीवर चढाउन आई यसरी भन्नु भएको थियो— “हजूरलाई पहिला जोतिपाल ब्राह्मण हुनुभएको जन्ममा पनि मैले नै जवरदस्ति प्रब्रज्या गरें । अहिले फेरि हजूरलाई प्रब्रज्या हुनकै लागि यो चीवर चढाउन आइरहेको छु ।”

२८) गौतम बुद्ध

कस्सप बुद्ध परिनिर्वाण हुनुभएपछि मानिसहरूको चित्तमा धर्म चेतना भन् भन् घट्दै गयो । लोकमा अधार्मिक कार्यहरू बढ्दै गएकोले मानिसहरूको आयु २० हजार वर्ष बाट घट्दै गई कलियुग भन् भन् नजिककिदै आई मानिसहरूको आयु केवल १० वर्ष मात्र पुग्यो । यस अवस्थामा पाप देखेर डराउने केही मानिसहरू पापीहरूको समूहमा बस्न नरूचाई जंगल भित्र लुक्न गए । जंगल भित्र उनीहरूले कन्दमूल आदि सेवन गरी जीविका गर्नथाले । यता पापकर्म गर्नुमा रमाइलो मानिरहेका व्यक्तिहरू विच कलियुगका साथै उनीहरू पनि ध्वंश भई परलोक भए ।

पाप र भय देखेर डराई जंगलभित्र लुक्न गएका १० वर्ष सम्मको आयु भएका एक समूह मानिसहरूको विच परस्पर मैत्रीपूर्ण व्यवहारको कारणले उनीहरूको तर्फबाट २० वर्ष सम्म बाँच्न सक्ने अर्थात २० वर्ष सम्मको आयु भएका सन्तानहरूको जन्म भयो । यसरी नै २० वर्ष सम्मको आयु भएका मानिसहरूको तर्फबाट ४० वर्ष सम्मको आयु भएका सन्तानहरू जन्मिए । यसरी नै स्वच्छ र निर्मल

चित्तको कारणले मानिसहरूको आयु दोब्बरको अनुपातमा बढ्दै गई असंख्य वर्ष सम्मको आयुमा पुग्न गयो । असंख्य वर्षसम्मको आयु लिई बाँच्न पाउने मानिसहरूको चित्तले संसारको सत्य स्वभाव अनित्यतालाई सम्झन र चिन्न सकेनन् । अनित्यतालाई विर्सन पुगेका ती मानिसहरू सधैं बाँच्न पाउने जस्तो भ्रममा परी चित्तमा विस्तारै अज्ञानताले छोप्न थाल्यो । फलस्वरूप अहंकार, लोभ, द्वेष र मोह रूपी क्लेशले डेरा जमाएको चित्तको वसमा गई उनीहरूले विभिन्न कुकर्महरू गर्न थाले । यी दुषित चित्तको कारणले मानिसहरूको आयु सयवर्षमा एक वर्षको हिसाबले घट्दै गई क्रमशः उनीहरूको आयु १०० वर्ष सम्ममा पुग्न गयो ।

यस समय गौतम बुद्ध हुनुहुने बोधिसत्त्व बुद्ध हुनको लागि आवश्यक सम्पूर्ण पारमिता धर्म पूरा गरी तुसिता भूवनमा रहनु भएको थियो । उहाँलाई ३३ कोटी देवताहरू लगायत ब्रह्माहरू आई मनुष्य लोकमा जन्म लिई बुद्ध भई जगत संसार उद्धार गरिदिनहुन प्रार्थना गर्न आए । देवताहरूको प्रार्थना सुनी बोधिसत्त्वले पञ्च महाविलोकन (काल, देश, द्वीप, कूल र मातु आयु परिच्छेद) हेर्नुभई मनुष्यलोकमा यी पाँचवटा तत्त्वहरू पूरा भइरहेको देख्नुभयो । त्यसपछि बोधिसत्त्व तुसिता भूवनबाट कपिलवस्तु देशका राजा सुद्धोदनकी अग्रमहारानी मायादेवीको गर्भमा प्रवेश गर्नुभयो । गर्भ प्रवेश भएको दश महिना पूरा भइसके पछि बोधिसत्त्व वैशाख पूर्णिमाको दिन लुम्बिनी वगैँचामा जन्म हुनुभयो ।

बोधिसत्त्वलाई नामाकरण गर्ने दिनमा आठजना ब्राह्मणहरूले कुमारको शरीरको लक्षण परीक्षा गरी हेर्दा सर्व अर्थ सिद्ध गर्न सक्ने लक्षणलाई लिई पण्डितजनले उहाँलाई सिद्धार्थ भनी नामाकरण गरे । राजकुमारलाई पालन पोषण गरी हुर्काउनको लागि महाराज शुद्धोदनले सहस्र धाईहरू राखिदिए ।

सिद्धार्थ कुमार युवा अवस्थामा पुगेपछि सुद्धोदन महाराजाले उहाँलाई ३ वटा मौसम अनुकूल रहनको लागि ३ वटा विभिन्न दरवारहरू यसरी बनाइदिए—

(१) रम्य दरवार (२) सुरम्य दरवार (३) शुभ दरवार

सिद्धार्थ कुमार १६ वर्ष पुगेपछि उहाँलाई यशोधरा देवी नाम गरेकी युवराज्ञी प्रमुख हजारौं सेविकाहरूले घेर्न लगाई विवाह गरिदियो । युवराज्ञी यशोधरा प्रमुख ती सेविकाहरूसंग सिद्धार्थ कुमारले ती ३ वटा दरवारहरूमा १३ वर्ष सम्म पञ्चकाम सुख भोग गर्नु भयो । एकदिन वगैचामा घुम्न जाँदा उहाँले ४ वटा निमित्तहरू (वृद्ध, रोगी, मृत व्यक्ति र त्यागी व्यक्ति) लाई देख्नु भयो । यी दृष्यहरू देखेको कारणले सिद्धार्थ कुमारको मनमा विरक्त भाव उत्पन्न हुनथाल्यो । विरक्त भाव उत्पन्न गर्नुहुँदै दरवार पुग्नु भएका सिद्धार्थ कुमारले युवराज्ञी यशोधराको तर्फबाट पुत्र (राहुल कुमार) जन्मिएको खबर सुनी उहाँको मन अझ बढि विरक्त हुन थाल्यो ।

त्यसैले आषाढ पूर्णिमाको रातको समयमा सिद्धार्थ कुमार कन्धक घोडा चढी छन्दक सारथी साथमा लिई

राजदरवार त्याग (अभिनिष्क्रमण) गर्नुभयो । यस समय उहाँ २९ वर्षको हुनुहुन्थ्यो । गृहत्याग पछि तीनवटा राज्य पार गर्नुहुँदै ३० योजन मार्ग पार गरिसकेपछि उहाँ अनोमा नदीको तीरमा पुग्नुभयो । त्यहाँ पुग्नु भएपछि उहाँले आफ्नो कपाल आफै काटी घटिकार ब्रह्माले दिन ल्याएको चीवर लगाउनु भई प्रव्रजित हुनुभयो । त्यसपछि कन्थक घोडा सहित छन्दकलाई फिर्ता पठाइ दिनुभयो ।

प्रव्रजित हुनु भएपछि बोधिज्ञान प्राप्त गर्नका लागि एकलै चारिका गर्नुहुँदै आलारकालाम र उद्दकराम पुत्र पण्डितहरूको आश्रममा जानुभई आकिञ्चन्यायतन र नै वसञ्जानासञ्जायतन नाम गरिएको अरूपी समापत्ति ध्यान प्राप्त गर्नुभयो । त्यसपछि उहाँ उरूबेल बनमा पुग्नुभयो । यस अवस्थामा सिद्धार्थ कुमार जन्मनु भएपछि उहाँको लक्षण हेरी भविष्यवाणी गर्न आएका आठजना ब्राह्मणहरू मध्येका सबभन्दा कान्छो ब्राह्मण कोण्डञ्ज पण्डित र अन्य ४ जना ब्राह्मणहरूका ४ जना पुत्रहरू गरी जम्मा ५ जना ब्राह्मणहरू पनि प्रव्रजित भएका थिए । पाँच जना एकै पटक प्रव्रजित हुनुभएको कारणले उहाँहरूलाई “पञ्च भद्र वर्गिय भिक्षुहरू” भनियो । यी पञ्च भद्र वर्गिय भिक्षुहरूले सेवा गर्न लगाई सिद्धार्थ बोधिसत्त्वले ६ वर्ष सम्म अनेक प्रकारले दुष्कर चर्या गर्नुभयो ।

वैशाख पूर्णिमाको दिन उरूबेल प्रदेश स्थित सेनानी गाउँका सुजाता नाम गरेकी महिलाले रूख मुनि ध्यान गरिराख्नु भएको बोधिसत्त्व सिद्धार्थलाई क्षीर भोजन दान

दिएकी थिइन् । यस भोजनलाई सिद्धार्थले ४९ गाँस गरी सेवन गर्नु भएको थियो । त्यही दिन सोत्थिय नाम गरेको ब्राह्मणले उहाँलाई ८ मुट्टा घाँस दान दिन ल्याएको थियो । बोधिसत्त्व सिद्धार्थले उक्त घाँसलाई पिपलको बोट मुनि ओछ्याउनु भई ४ वटा वीर्यलाई अगाडि राखी (शरीरमा रहेको मासु, रगत सुकी छाला, हड्डी र नशा मात्र बाँकी रहेपनि) बोधिज्ञान प्राप्त नभएसम्म यस आशनबाट उठ्ने छैन भनी अधिष्ठान गरी उक्त घाँस ओछ्याइएको आशनमा ध्यान गरेर बस्नुभयो ।

यसरी अधिष्ठान गरी ध्यानमा लीन हुनुभएपछि उहाँलाई पञ्चमार आई उक्त स्थान त्यागेर जानको लागि दुःख दिन आएका थिए । तर बोधिसत्त्वले आफ्नो दान पारमिता, दान उपपारमिता र दान परमत्थ पारमिताको अमूल्य पुण्यबलको आधारमा मारलाई पराजित गर्न सफल हुनुभयो । त्यसपछि रात्रीको प्रथम याम, द्वितीय याम र तृतीय याममा क्रमशः पुब्बेनिवासानुसति ज्ञान, दिब्ब, चक्खु ज्ञान र आसवक्खय ज्ञान प्राप्त गर्नु हुँदै बोधिज्ञान प्राप्त गरी सर्वज्ञ बुद्ध हुनुभयो ।

बुद्ध हुनुभएपछि उहाँ बोधिवृक्षको परिसर भित्रको ७ वटा विभिन्न स्थानहरूमा सात-सात दिन (सप्तसप्ताह अर्थात् ४९ दिन) बिताउनु भई बोधिज्ञान बारे विस्तृत अध्ययन गर्नुभयो ।

बुद्ध हुनु अगाडि ४९ गाँस गरेर सेवन गर्नु भएको क्षीर भोजनको शक्ति पनि ४९ दिन पछि नै समाप्त भयो । तब

उहाँलाई भोक लागेको महशुस हुन थाल्यो । त्यसैले नदीमा जानुभई मुख धोई दतिवन गर्नुभएपछि रूख मुनि बसिरहनु भएको अवस्थामा बुद्धलाई तपुस्स र भल्लुक नाम गरेका दुईजना दाजु भाई व्यापारीहरू आई श्रद्धापूर्वक सत्तु र कस्ति दान दिन आए । यो आहार सेवन गरिसक्नु भएपछि भगवान् बुद्ध आफुले प्राप्त गर्नुभएको ज्ञान कसलाई देशना गर्दा उचित होला भनी विचार गरेर हेर्नुहुँदा संसारका धेरैजसो मानिसहरू सांसारिक माया मोहमा लिप्त रहेको देख्नुभयो । यस दृष्यले गर्दा उहाँलाई धर्मदेशना गर्ने उत्साहमा सिथिलता ल्याइदियो । भगवान् बुद्धको मनमा उत्पन्न भइरहेको यस प्रकारको नैराश्यतालाई देखी सहम्पत्ति ब्रह्मा यथासिघ्र आई यस लोकमा धर्मलाई बुझ्न सक्षम अल्प मात्र क्लेश भएका र तीक्ष्ण बुद्धि भएका व्यक्तिहरू पनि विद्यमान रहेको कारणले उनीहरूको उद्धार हेतु भएपनि भगवान् बुद्धले धर्मदेशना गरिदिन प्रार्थना गर्न आए । ब्रह्माको यस प्रार्थनालाई स्वीकार गर्नुहुँदै भगवान् बुद्धले अब कसलाई धर्मदेशना गर्दा उचित होला भनी ज्ञान चक्षुले हेर्नु भएको अवस्थामा उहाँले दुष्कर चर्या गर्नुहुँदा सेवा गर्न आएका पञ्च भद्र वर्गिय भिक्षुहरूलाई देख्नुभयो । त्यसैले भगवान् बुद्ध ती भिक्षुहरू रहनुभएको ऋषिपतन मृगदावनमा जानुभयो । त्यसपछि उहाँले पञ्चभद्रवर्गिय भिक्षुहरूलाई धर्म चक्र प्रवर्तन गर्नुभयो । बुद्धले बताउनु भएको चतुआर्य सत्य ज्ञानलाई भित्री हृदय देखि बुझ्न सफल पञ्चभद्रवर्गियहरू सहित कतिपय देव ब्रह्माहरू पनि संसार बन्धनबाट मुक्त भए । यसरी बुद्ध र

उहाँका श्रावक संघहरूले विभिन्न नगर र गाउँहरूमा धर्मप्रचार गर्नुहुँदै उहाँका धेरै श्रावक, श्राविकाहरू, उपासक र उपासिकाहरू संगठित भए ।

ती मध्ये ज्ञान बल र ऋद्धिवलले माथि पुग्न सफल हुनु भएका अग्र श्रावक र श्राविकाहरूको नाम यसरी उल्लेखित छन् ।

- ◆ अग्रश्रावक भिक्षुहरू - भिक्षु सारीपुत्र र
भिक्षु मौद्गल्यायन
- ◆ अग्रश्राविका भिक्षुणीहरू- भिक्षुणी खेमा थेरी
भिक्षुणी उप्पलवण्णा थेरी
- ◆ नीजि सेवक - भिक्षु आनन्द
- ◆ शारीरिक उचाई - १८ फीट अग्लो
- ◆ रश्मी - चारफुट वरिपरी फैलिएको
- ◆ आयु - गौतम बुद्ध मानिसहरूको आयु १०० वर्षको हुँदा जन्मनु भएको थियो ।

यसरी भगवान् शाक्य मुनि बुद्धले धर्म प्रचार गर्नु हुँदै जगत संसारका कतिपय प्राणीहरूलाई उद्धार गर्नुहुँदै ८० वर्षको उमेरमा कुशिनगरको शाल उद्यानमा दुईवटा शालवृक्षको बीचमा परिनिर्वाण हुनुभयो ।

नेपाल भाषामा प्रकाशित पुस्तकहरू

१. महासतिपट्टान सुत्त
२. बुद्धया भिनिगू विपाक
३. अभिधर्म भाग १ (प्र.सं.)
४. ऋद्धि प्रातिहार्य
५. वासेट्ठी-धेरी
६. योम्ह म्थ्याय्
७. पञ्चनीवरण
८. भावना
९. एकताया ताःचा
१०. प्रेमं छु ज्जी ?
११. त्रिरत्त गुण स्मरण
१२. बुद्धपूजा विधि (प्र.सं.)
१३. मैत्री भावना
१४. कर्तव्य (प्र.सं.)
१५. मिखा
१६. परित्राण
१७. हृदय परिवर्तन
१८. बुद्धया अन्तिम यात्रा, भाग-१
१९. बुद्धया अन्तिम यात्रा, भाग-२
२०. कर्म
२१. बाखँ, भाग-१
२२. बौद्ध ध्यान, भाग-१
२३. बोधि सत्व
२४. शाक्यमुनि बुद्ध
२५. अनन्त लक्षण सुत्तं
२६. मति भिंसा गति भिनी
२७. अहिंसाया विजय
२८. बाखँ भाग-२
२९. महास्वप्न जातक (प्र.सं.)
३०. लक्ष्मी घो
३१. अभिधर्म, भाग-२
३२. बाखँया फल, भाग-१
३३. बाखँया फल, भाग-२
३४. क्षान्ति व मैत्री
३५. प्रार्थना संग्रह
३६. बाखँ, भाग-२ (द्वि.सं.)
३७. प्रौढ बौद्ध कक्षा
३८. मूर्खम्ह पासा मज्जू
३९. बुद्धया अर्थनीति
४०. श्रमण नारद
४१. उखानया बाखँ पुचः
४२. पाली भाषा अवतरण भाग-१
४३. न्हापाँयाम्ह गुरु सु ? (द्वि.सं.)
४४. पालि प्रवेश, भाग १
४५. पालि प्रवेश, भाग २
४६. चमत्कार
४७. बाखँ, भाग ४
४८. राहुलयात उपदेश
४९. अभिधर्म
(चित्त काण्ड छगूया संक्षिप्त परिचय)
५०. मणिचूड जातक
५१. महाजनक जातक
५२. गृही विनय, तृ.सं.
५३. चरित्र पुचः, भाग-१
५४. बौद्ध ध्यान, भाग-२
५५. शान्तिया त्वाथः
५६. बुद्ध व शिक्षा (ख)
५७. विश्व धर्म प्रचार देशना भाग-२
५८. जातकमाला, भाग १
५९. त्रिरत्त वन्दना व सुत्र पुचः
६०. चरित्र पुचः, भाग-२
६१. त्रिरत्त वन्दना व पञ्चशीलया फलाफल
६२. लुम्बिनी विपस्सना
६३. विश्व धर्म प्रचार देशना, भाग -१
६४. योगीया चिट्ठी
६५. संक्षिप्त बुद्ध जीवनी
६६. बुद्ध धर्म
६७. जातक बाखँ
६८. जातकमाला, भाग-२
६९. सर्वज्ञ, भाग-१
७०. पालि प्रवेश, भाग-१, २
७१. किसान गौतमी
७२. जप पाठ व ध्यान
७३. धर्म मसीनि
७४. तेमिय जातक
७५. त्रिरत्त गुण लुमंके
ज्ञानया मिखा चायुके प्र.सं.
७६. धम्मपद (श्लोकबद्ध भाषानुवाद)
७७. बाखँ, भाग ५
७८. सप्तरत्त धन
७९. सर्वज्ञ, भाग-२
८०. दान
८१. वम्मिक सुत्त
८२. मध्यम मार्ग
८३. महासीहनाद सुत्त
८४. भिंम्ह काय व म्थ्याय्
८५. भिक्षु जीवन
८६. समथ व विपस्सना संक्षिप्त भावना विधि
८७. महानारद जातक
८८. भिंम्ह मचा

नेपाल भाषामा प्रकाशित पुस्तकहरू

८९. विवेक बुद्धि
९०. भंगः लाइम्ह लाखे (किपा हना बाखें)
९१. बुद्ध पूजा विधि (द्वि.सं.)
९२. स्वास्थ्य लाभ
९३. शिक्षा, भाग-१
९४. शिक्षा, भाग-२
९५. दृष्टि व तृष्णा
९६. विपस्सना ध्यान
९७. सतिपट्टान भावना
९८. बाखें, भाग-६
९९. धम्मचक्रपवत्तन सुत्त (प्र.सं.)
१००. गौतम बुद्ध
१०१. नेपालयु २५ दै जिगु लुमन्ति
१०२. बुद्ध व शिक्षा (क)
१०३. शिक्षा, भाग-३
१०४. शिक्षा भाग-४
१०५. महास्वप्न जातक, द्वि.सं.
१०६. धम्मपद व्याख्या, भाग-१
१०७. धम्मपदया बाखें
१०८. अभिधर्म भाग-२ (द्वि.सं.)
१०९. संसारया स्वापू
११०. धम्मपद (मूल पालि सहित नेपाल भाषाय अनुवाद) (न्याक्वःगु संस्करण)
१११. आदर्श बौद्ध महिलापिं
११२. बौद्ध नैतिक शिक्षा (भाग १)
११३. वेस्सन्तर जातक
११४. निर्वाण (रचना संग्रह)
११५. त्रिरत्न गुण लुमके ज्ञानया मिखा चायके (द्वि.सं.)
११६. पालि भाषा अवतरण (भाग-२)
११७. दीर्घायु ज्वीमा
११८. न्हुगु त्रिरत्न वन्दना व धम्मपद
११९. मनुतयगु पठः
१२०. संस्कृति
१२१. कर्तव्य (द्वि.सं.)
१२२. विशेषे म्हे मफइबले पाठ यायगु परित्राण
१२३. बुद्धया करुणा व ब्रह्मदण्ड
१२४. विरकुशया बाखें
१२५. त्रिरत्न वन्दना व परित्राण
१२६. धम्मचक्रपवत्तन सुत्त (द्वि.सं.)
१२७. पट्टान पालि
१२८. कर्म व कर्मफल
१२९. शिक्षा, (भाग-५)
१३०. धर्मया ज्ञान (भाग-२)
१३१. संक्षिप्त बुद्धवंश (भाग-१)
१३२. संक्षिप्त बुद्धवंश (भाग-२)
१३३. अभिधर्म द्वि.सं. (भाग-२)
१३४. अभिधर्म पाली
१३५. न्हापांयाम्ह गुरु सु ? (द्वि.सं.)
१३६. अनत्तलक्खण सुत्त (द्वि.सं.)
१३७. बुद्धपूजा, धम्मपद व ज्ञानमाला, (प्र.सं.)
१३८. त्रिरत्न वन्दना व परित्राण (द्वि.सं.)
१३९. धम्मचक्रपवत्तन सुत्त
१४०. बुद्ध वन्दना विधि व बुद्धया भिनिगू विपाक
१४१. मनुतयगु पठः (द्वि.सं.)
१४२. प्रौढ बौद्ध कक्षा (द्वि.सं.)
१४३. न्हापांयाम्ह गुरु सु ? व अमूल्य धन
१४४. बौद्ध स्तुती पुचः
१४५. त्रिरत्न वन्दना, परित्त सुत्त
१४६. त्रिरत्न वन्दना, व परित्राण
१४७. सुत्र पुचः
१४८. शाक्यमुनी बुद्ध
१४९. तृष्णा
१५०. त्रिरत्न वन्दना व परित्राण
१५१. त्रिरत्न वन्दना व परित्राण
१५२. सच्च विभंग सुत्त
१५३. सीवली
१५४. अनागत वंश
१५५. त्रिरत्न गुण लुमके
१५६. मनुतयगु पठः व प्रेमं छु ज्वी ?
१५७. त्रिरत्न वन्दना व परित्राण
१५८. अभिधर्म
१५९. श्रेष्ठ पवित्र श्रोतापन्न (द्वि.सं.)

अंग्रेजी भाषामा प्रकाशित पुस्तकहरू Dharmakirti Publication English

1. Buddhist Economics and The Modern World
2. Dharmakirti Vihar Today
3. Dharmakirti Vihar
4. "Dharmakirti in Nut Shell"
5. Dhamma and Dhammawati
6. Paritta Suttas